

Van Merkez Hapishanesi [1852-1919]

Van Central Prison [1852-1919]

MAKALE BİLGİSİ

ARTICLE INFO

Araştırma Makalesi

Research Article

Sorumlu yazar:

Corresponding author:

Serkan Erdoğan

serkane6@gmail.com

Başvuru / Submitted:

29 Şubat 2024

Kabul / Accepted:

7 Mayıs 2024

DOI: [10.21021/osmed.1445159](https://doi.org/10.21021/osmed.1445159)

Atıf / Citation:

Erdoğan, S. "Van Merkez Hapishanesi [1852-1919]", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 22 (2024): 200-224.

Benzerlik / Similarity: 4

Öz

Van, sahip olduğu coğrafi konumu ve toplumsal yapısı itibarıyla Osmanlı Devleti'nin önemli şehirleri arasında yer almıştır. Şehrin sahip olduğu Ermeni nüfusun XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ruslar, İngilizler ve Fransızlar tarafından desteklenmesi, *Millet-i Sadıka* olarak adlandırılan Ermenilerin düzen bozucu ve otorite karşıtı bir tavır takımlarına ve bunun sonucu olarak da sık sık tutuklanarak hapse konulmalarına sebebiyet vermiştir. Her ne kadar Osmanlı Devleti, modernleşme hareketleri kapsamında hapishanelere yönelik bir ıslahat hareketi yürürlüğe koymuş olsa da bu süreci yürütebilmek kolay olmamıştır. Bu nedenle oldukça atıl ve virane bir halde olan Van Hapishanesi sahip olduğu bu özellikleri ile gündeme gelmiştir. Hapishanenin kötü durumda oluşu, içerisindeki mahkûmların ve gardiyanların bir dizi zorluk ile karşı karşıya kalmasına ve daha da önemlisi, çeşitli asayiş olayları ile bireysel ve toplu firara zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla yetkililer, göndermiş oldukları arzuhaller vasıtasıyla söz konusu sıkıntıların giderilmesini, yapının modern bir hapishane görünümüne kavuşmasını ve yeterli sayıdaki personel ile salimen işleyişe geçmesini talep etmiştir. Nitekim işbu çalışma da, Van Hapishanesinin bu özelliklerine dikkat çekerek kurumun taşra-merkez ilişkilerine nasıl bir örnek teşkil etmiş olduğuna ve modernleşme sürecinin Anadolu'da nasıl karşılık bulduğuna odaklanmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Van, Hapishane, Asayiş, Ermeni.

Abstract

With its geographical location and social structure, Van was considered to be one of the prominent cities of the Ottoman Empire. The fact that the Armenian population in the city grew with the migration of Russian, British and French people starting from the second half of the nineteenth century resulted in the disorderly, anti-authoritarian behavior exhibited by the Armenians, who were called the Loyal Nation (*Millet-i Sadıka*), and, consequently, they were arrested and put in prison quite often. Even though the Ottoman Empire put some reforms regarding prisons into effect as part of modernization, managing this process was not easy. Therefore, Van Prison, which was quite inactive and in ruins at the time, came to the fore with these negative features. Due to the fact that the prison was in poor condition, the prisoners and guards in it had to experience various difficulties, and, more importantly, some situations regarding law and order and individual and mass escape occurred in relation with this circumstance. Hence, through the petitions they sent, the authorities made a request so that the problems in question would be solved, that the building would look like a modern prison, and that it would operate decently with a sufficient number of personnel. By drawing attention to these features of Van Prison, this study aims to focus on how the institution set an example for rural-urban relations and how the process of modernization was interpreted in Anatolia.

Keywords: Ottoman Empire, Van, Prison, Law and Order, Armenians.

Giriş

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ile birçok alanı kapsayan ıslahat hareketleri gerçekleştirmeye başlamıştır.¹ Geniş kapsamlı olduğu bilinen bu hareketlerin yanında bazı durumlarda Devlet-i Aliyye, farklı bir yol izlemiş ve Batılı manada muasır kurumların oluşturulmasına yönelmiştir. Bu manada toplumun asayişini bozan ve milliyetçilik ve liberalizm gibi akımların etkisinde kalarak ayrılıkçı hareketlere girişen kişilere yönelik kurulan hapishaneler² de hem önemli oranda ıslah edilmiş hem de modern bir müessese haline getirilerek bu hapishanelerin neredeyse tüm yapısı baştan aşağı değişmiştir. Bilhassa Devlet-i Aliyye’de modern hukuk kanunlarının temelini oluşturan Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra hapishaneler, bahsi geçen hususların gerçekleştirilmesi adına ziyadesiyle mühim bir hal almıştır. Bu bağlamda var olan hapishane yapısını Batılı devletleri örnek alarak değiştirmek ve geliştirmek isteyen Devlet-i Aliyye, sık sık Avrupalı kişilerden ve devletlerden destek almıştır.³ Örneğin, Devlet-i Aliyye’de uzun süre İngiltere Sefareti’nin başı olan Stratford Canning, iyileştirmelere çeşitli düzeylerde katkı sağlayarak aralarında M. Derre gibi isimlerin de yer aldığı birçok mimarın ve araştırmacının Osmanlı topraklarına gelmesine aracılık etmiştir.⁴ Hatta, yine İngilizlerin desteğiyle hapishane yapımı ve yönetimi konusunda uzman olan Binbaşı Gordon’ın İstanbul’a getirilmesi ile burada 1871 yılında ilk modern hapishanenin hizmete girmesi de bu sürecin ilk müspet adımını oluşturmuştur.⁵ İstanbul’da kurulan ve hizmete giren bu modern hapishaneden sonra Devlet-i Aliyye, devletin farklı noktalarında da hapishane yapımına yönelmiş ve sayıları artmaya başlayan hapishanelerin yeknesak hale getirilmesi adına çeşitli düzenlemeler yapmıştır. 1880 yılındaki Hapishane Reformu da bu düzenlemelerin başını çekmiş ve her kaza, liva ve vilayet derununda birer tevkifhane ve hapishane kurulması planlanmıştır.⁶ Hatta, suçun özelliğine göre mahkûmun hapishane süreci detaylandırılmış ve işledikleri suçlardan ötürü hüküm giyen kadınların ve erkeklerin ayrı yerlerde tutulması kararı alınmıştır.⁷

1880 yılında hapishanelere yönelik ilk büyük düzenlemelerin hayata geçirilmesinden sonra imparatorluğun birçok noktası Batılı tarzda kurulması planlanan hapishaneler ile tanışmıştır.⁸ Daha da önemlisi, aralarında Bitlis⁹, Bursa¹⁰ ve Rize¹¹ gibi hatırı sayılır büyüklükteki Anadolu şehirlerinde suç işleyenlerin ve/veya içtimai düzeni bozanların konulduğu hapishaneler de bu süreçten ciddi manada etkilenmiş ve bu kurumlar, yerlerini daha Batılı eşleniklerine bırakmak

¹ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006): 45.

² Sözlükte, “alıkoyma”, “engelleme” bir yere kapayıp dışarı çıkarmama “tutma-zapt etme” anlamına gelen habs kelimesi, örfi kullanımda “bir şahsı, bir canlıyı veya eşyayı bir yere kapatmak, bir süre alıkoymak”, hukuk dilinde ise “sanık veya suçluyu belli bir mekânda cebren alıkoymak şahsî hürriyetini kısıtlamak” anlamını taşır. Bu cezanın infaz edildiği yere ise habs, mahbes ve hapishane denir. Hapis kelimesi için daha fazla bilgi için bakınız: Ali Bardakoğlu, “Hapis”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 16 (İstanbul 1997): 54.

³ Halim Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri* (İstanbul: Babiali Kültür Yayıncılığı, 2019): 18.

⁴ Gültekin Yıldız, *Mahpushâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012): 168.

⁵ M. Zeki Uyanık, “Batı ve Doğu Kültüründe Hapishane” *Mizânü’l-Hak İslami İlimler Dergisi* 4 (2017): 123.

⁶ Oya Şenyurt, “20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Anadolu ve İstanbul’da Bazı Hapishane İnşaatları” *Arredamento Mimarlık* 9 (2003): 76.

⁷ Hakan Tan, “Osmanlı Devleti’nde Hapishanelerin Islah Çalışmalarına Dair Bir İnceleme: Çarşamba Hapishanesi” *History Studies* 12/3 (2020): 1059.

⁸ Zafer Atar, “20. Yüzyılın Başlarında İstanbul Hapishane-i Umumi’de Mahkûmların Üretim Faaliyeti” *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 34 (2015): 20-21.

⁹ Halit Aytuğ Tokur, “Bitlis Vilayet Hapishaneleri (1908-1918)” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2023).

¹⁰ Banu Yılmaz, “Osmanlı Dönemi Bursa Hapishaneleri” (Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, 2015).

¹¹ M. Murat Öntuğ-Banu Yılmaz, “XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Rize Hapishanesi’nin Genel Durumu” *Karadeniz Araştırmaları* XVIII/69 (2021).

durumunda kalmışlardır. Doğu Anadolu'nun büyük şehirleri arasında yer alan Van da değişen bu koşullardan fazlasıyla etkilenmiş ve şehirde bulunan hapishane kapsamlı bir ıslahat sürecine tabi tutulmuştur. Doğal olarak hakkındaki ilk bilgiler 1850'lere kadar giden Van Hapishanesi, mezkûr düzenlemelerin de vasıtasıyla organize, modern, ferah ve daha hijyenik bir ortama kavuşturulmaya çalışılmıştır. Diğer Anadolu şehirlerinden toplumsal yapısı itibarıyla ziyadesiyle farklılık gösteren Van, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta Ermeniler olmak üzere muhtelif grupların kitlesel şekilde huzuru bozmaları, devlet otoritesine zarar vermeleri ve hatta ayrılıkçı hareketlere girişmeleri sonucunda kilit bir kent görünümü kazanmıştır.¹² Şüphesiz yaşanan bu durumlar, Van'da bulunan hapishanenin de şehirle beraber kilit bir unsur haline gelmesine yardımcı olmuştur. Bilhassa Van'daki Ermenileri fazlasıyla destekleyen Düvel-i Muazzama, dünya kamuoyunda Van Hapishanesini gündeme taşıyan çeşitli haberler yaparak herkesin gözünü buraya dikmesine vesile olmuştur.¹³

Yukarıda da değinilmiş olduğu üzere Van Hapishanesi ile alakalı ilk bilgiler 1852 yılına ait olmakla birlikte 1880 yılından sonra ise ilgili nizamnamenin etkileri bölge hapishanesinde kendini göstermiştir. Kurulduğu ilk zamanlarda rutubetli, dar ve dağınık bir yapıdan ileri gelen Van Hapishanesi, zaman içerisinde Ermenilerin çıkardığı asayiş olayları ile sahip olduğu bu özellikleri açısından hem Osmanlı kaynaklarında hem de Batı kamuoyunda sık sık gündeme gelmiş ve bu nedenle, Devlet-i Aliyye'nin gerçekleştirmek istediği hapishane reformunun başını çekmiştir. Diğer bir deyişle, Van Hapishanesi XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hassas ve ilgi çekici bir konu ve alan haline gelmiştir.¹⁴

¹² Güzin Çaykırın, "Askerî Tarih Belgelerine Göre Van'da Ermeni İsyanı Günlüğü" *Tarih Tetkikleri Dergisi* 1/1 (2023): 31-32.

¹³ 7 Haziran 1888 tarihinde Van Hapishanesinde mahkûm olan Karakin Paruskan'ın açlıktan hayatını kaybettiğine dair Daily News Gazetesi'nde bazı Ermeni müfsitlerinin imzasıyla bir haber yayımlanmıştır. Bölge idarecileri tarafından ilgili olayın gerçek olmadığına yönelik bir açıklama yapılmış ve olayın tamamen mesnetsiz olduğu ortaya çıkmıştır. BOA, *Dahiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT)*, nr. 1514/47. 8 Haziran 1890 tarihinde ise Karakin Bağışlayan ve rüfekasına Van Tevkifhanesinde işkence edildiği haberi Avrupa'ya bildirilmiştir. Amerikalı Doktor Rinos ile Van Belediye Doktoru ilgili şahısları muayene etmiş ve işkence alametine tevafuk etmemişlerdir. BOA, *Dahiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR)*, nr. 143/98. Son olarak 9 Eylül 1893 tarihinde Hariciye Nezâreti Celilesi'ne yazılan bir tahriratta Londra'da yayımlanan gazetelerde Van'da dört Ermeni'nin öldürüldüğü haberi, Ajans Royter marifetiyle tezkiz edilmiş ve Ajans Gross vasıtasıyla da Avrupa gazetelerine olayın gerçek dışı olduğuna ve manipüle edildiğine dair bilgi gönderilmiştir. BOA, *DH.MKT*, nr. 130/41.

¹⁴ Van Hapishanesinin ve Van'ın hassas ve ilgi çekici bir konu olması ile alakalı şu belge dikkat çekicidir: "24 Mayıs sene [1]330 tarihli ve 2023/7 numarolu tahrîrât-ı aliyye-i nezâret-penâhîlerine cevâbdır şu muhît-i mensîde her dürlü mevânî '-i maddiye ve ma'neviye iftihâm olunarak islâh değil en doğru ma'nâsıyla yeniden te'sis edilmeye uğraşan hükümet bir seneden beri ilk vazife-i mevcûdiyeti olan inzibâtı te'mine muvaffak olmuş ve senelerden beri rahat ve harâset yüzü görmeyen biçâre ahali gerçi bu sebeble müsterih ve memnûn olmuş ise de hükümetin nişâne-i vücûd ve tezâhürü için bi't-tabî 'bu kadarı kâfi görülemeyeceğinden ve bilhassa üç beş güne kadar vürûdları tabî 'i bulunan müfettiş-i umûmîlerin nazar-ı tedkik ve mütâla 'alarına vilâyât-ı şarkiyenin hele hükümet nokta-i nazarından bugünkü üryanlığıyla çıkarılması ezher cihet tecvîz edilemeyeceğinden geçen seneki meşâgil-i inzibâtiye arasında intihâz olunan zaman ve fırsatlardan bi'l-istifâde ve vilâyetin bütün umûr-ı nâfi'ası kendisine tahmil olunan yegâne mühendisi günlerce işgâl edilmek sûretiyle hükümet bina ve hapishânelerinin planlarını tertib ve keşifnâmelerini tanzim etdirerek 6 Mart sene [1]330 tarihinde dahiliye nezâret-i celilesine takdîm eyledim cem'an otuz beş bin lira lüzûm gösteren bu inşaat içinde üç yüz otuz bûdcesine on beş bin lira vaz'ını ricâ ve mütebâkinin nâ-kâbil-i tahsil add edilmesi icâb eyleyen eski bekâyâdan te'min olunacağını arz etdim halbuki nâm-ı nezâret-penâhîlerine Faruk imzâsıyla aldığım tahrîrâtta bugün sahne-i siyasetine arz-ı vücûd eden mühim bir vilâyetde hükümetin te'essüs ve mevcûdiyetine delîl olacak vesâikin ve hükümete değil hatta insâniyete bile nâ-kâbil-i te'hîr bir borç olan hapishâne vesâire gibi müessesâtın te'cil-i inşââtı ve bu husûs için gelecek sene icâbına bakılabileceği beyân ve ma'rûzât-ı âcizânem ceffü'l-kalem red ediliyor bugün tahte'z-zemin birer izbeden ve daha doğrusu ne hiss-i insânînin ne de iktizâ-yı siyâsetin daha bir müddet müsâ'ade edemeyeceği birer maktelhânenen ibâret olan hapishanelerin ve ekseri harâb ve maalesef birer ahırdan farkı imkânsız bulunan hükümet binâlarının müfettişlerin vürûduyla beraber bu husûsda dermiyân edilecek hiçbir özr ve sebebi kabul olunmayarak derhal inşâlarına teşebbüs edileceğini yakinen bildiğim ve bundan mütehasıl hicâb ve zararı bünye-i hükümete aid gördüğüm için bunların te'sisine şimdiden tevessül edilmesini ve hisse-i fahr ve mübâhâtin Avrupalı müfettişlere değil hükümetimize aid kalmasını düşünerek ehemmiyetle nazar-ı takdîre arz etmişdim hükümetin paraca olan ıztırarını tamamıyla takdîr

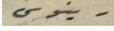
1850'lerden sonra Van Hapishanesinde kalanların büyük çoğunluğu Ermenilerden¹⁵ ileri gelmiş ve Ermeniler, mahkûmların hapishaneye düşme nedenlerini değil, daha ziyade, onların içinde buldukları şartları ve devletin kendilerine karşı uygulamış olduğunu düşündükleri adaletsizliği ve haksızlığı anlatmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla birçok Ermeni, Devlet-i Aliyye'yi ve devlet yöneticilerini karalamaya çalışarak onlar hakkında olumsuz bir algının yaratılmasına zemin hazırlamıştır. Keza Ermeniler, mağdur olduklarını ileri sürerek kasıtlı bir şekilde aç bırakıldıklarını, işkenceye uğradıklarını ve hatta aralarından bazılarının öldürüldüğünü iddia etmişlerdir. Hapishanede kalan bu Ermenilerin sürekli benzer iddialarda bulunmaları da Avrupa basınında kendine yer bulmuş ve bahsi geçen durumlar, manipüle edilerek çarpıtılmıştır. Öyle ki Ermenilerin bu iddialarını araştırmak adına görevlendirilen Amerikalı Doktor Rinos¹⁶ ve beraberindeki Van Belediye Tabibi, ortaya konan iddiaların aksi bir söylemde bulunmuşlardır.¹⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere XIX. yüzyılın sonlarına doğru Van Hapishanesinin durumu hakkındaki malumat İmparatorluk sınırlarını aşmış ve hem Avrupa hem de dünya kamuoyu buradaki gelişmeler ile yakından ilgilenmiştir. İşbu çalışma da Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine doğru önemi iyiden iyiye artan Van Hapishanesini konu edinmiş olup hapishanenin geçirdiği süreci ele almaya çalışmıştır.

1. Van Hapishanesinin Fiziki Yapısı ve Islah Çalışmaları

Doğu Anadolu'nun ücra bir köşesinde yer alan Van, Osmanlı-Safevi kapışmasının ardından 25 Ağustos 1548 tarihinde Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girmiştir. Bu tarihten itibaren Osmanlı topraklarına dâhil olan serhat şehri Van, idari anlamda büyük bir değişim-dönüşüm sürecine girmiş ve bölge, *Van Beylerbeyliği* sıfatıyla İskender Paşa'ya tevcih edilmiştir. Bölgenin asayiş ve güvenliğinin merkezden atanan yöneticiler ile tesis edilmesinden sonra şehir, Osmanlı mimarisi ile tanışmış ve yeni yapılaşmalar başlamıştır. Bu yapıların korunması ve şehir reayasının güvenliği ise yörenin kuzey yönünü çevreleyen Van Kalesi ile mümkün olmuştur.¹⁸ Derununda birçok yapıya yer veren kale, bölgede vuku bulacak olası suçların faillerinin ıslah lokasyonu olmuş ve suçlular kale dâhilinde bulunan zindanda mahpus hayatı yaşamışlardır. Bu anlamda kale içerisinde bir hapishane olduğuna dair bilgi veren ilk kaynak 15 Aralık 1568 tarihine ait mühimme hükmüdür. Bu hükümde, öz ve üvey oğullarını öldüren ve bunları katlettiği için Van Kalesi'nde hapis hayatı yaşayan İdris bin İskender'in yargılanmasından bahsedilmiştir. Payitaht, hapiste bulunan ve evlatlarını katleden İdris bin İskender'in kadıasker marifetiyle siyaseten yargılanmasını emretmiştir.¹⁹ Dolayısıyla Van'da hapishanenin ilk izlerini 1568 yılına değin görmek mümkündür. 1655 yılında bölgeye ait çeşitli bilgiler veren Evliya Çelebi de kalenin güneydeki merdivenli inşin

*emeğle berâber esbâb-ı mesrûdeden dolayı hükümet binâlarının ve bilhassa hapishânelerinin te'hîr-i inşâatını kat'iyen tecvîz edemeyeceğinden ve bilhassa yeni teşkil edilen Muradiye ve Mamureti'r-Reşad ve Beytüşşebab kazâlarında bugün me'mûrîn-i hükümet çadırlarda oturduğundan bunların da inzâr-ı yâr ve ağıyâra karşı şu halde kalmasına asla râzî olamayacağımdan evvelce istenilen on beş bin liranın nısf derecede olsun is'âf-i tâsına müsâ'ade buyrulmasını ve bu cüz'î para ile arz edilen üç yeni kazâda olsun birer hapishâne ve birer hükümet vücûda getirilmesinin te'mini ehemmiyet-i mahsûsa ile nazar-ı takdîr-i devletlerine arz ve mevsim-i inşâatın darlığına binâen havâlenâmesinin telgrafla irsâline intizâr eylerim ol bâbda emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir." İlgili belge için bakınız: BOA, *Dahiliye Hapishaneler Müdüriyeti (DH.MB.HPS)*, nr. 38/21-4.*

¹⁵ XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Van'da bulunan Ermeni nüfusu hakkında bakınız: Fatma Uygur, "Osmanlı Devleti'nde Ermeni Nüfusu ve Fransız-Ermeni İttifakı İttifakı Üzerine Bir Değerlendirme" *Tarih Araştırmaları Dergisi* 35/70 (2016).

¹⁶ 8 Haziran 1890 tarihli arşiv vesikasında Doktor Rinos ismi şeklinde tahrir edilmiştir. BOA, *DH. MKT*, nr. 1360/64.

¹⁷ BOA, *Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH)*, nr. 156/35; BOA, *DH. ŞFR*, nr. 143/98.

¹⁸ Rahmi Tekin, "Eski Van Şehri ve Tarihi (1915'e Kadar)" *Tarih ve Gelecek Dergisi* 9/1 (2023): 160-162.

¹⁹ Başbakanlık Devletler Arşivi Genel Müdürlüğü, *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569)*, Ankara 1999, 345.

zindan kapısı olarak isimlendirildiğini belirtmiştir.²⁰ Evliya Çelebi'nin vermiş olduğu bu bilgiden sonra bölgedeki mevcut hapisane ile alakalı en eski arşiv vesikasının 1852 yılına ait olduğu görülmektedir.²¹ İlgili arşiv vesikasında Van'da bulunan ve memurların kaldığı *Miri Konak* adlı yapının içinde bulunan hapishanenin ortadan kalktığı ve yine bölgede bulunan keresteler ile yekûn 3.000 kuruş masrafla birkaç koğuştan ibaret bir hapishanenin yapılacağı belirtilmiştir. Bu girişimlere rağmen kurulması planlanan hapishanenin yapımında gecikme yaşanmıştır.²² Yaşanan bu gecikme neticesinde bölgeye yeni bir hapisane inşa etme fikri ortadan kalkmış ve onun yerine var olan yapının onarımına geçilmiştir. Nihayetinde hapishanenin 3.012 kuruş masrafla onarılmasına karar verilmiştir. Hatta yerel yöneticiler, Devlet-i Aliyye'den izin almadan yapının onarımına başlamıştır; zira merkezden gelecek olan, onarımın tarihine yönelik yanıtın kış mevsimine yakın olabileceği düşünüldüğünden böyle bir tasarrufta bulunmuşlardır.²³ Yapılan bu onarıma rağmen Van Hapishanesi, günden güne daha da atıl bir hale gelmiş ve mahkûmların sık sık firar ettiği bir yapıya dönüşmüştür. Bu nedenle "*İşbu koğuşların bilâ-irâde ta'mîrine sebep olan hâl hapishânenin harâb olmasından dolayı mahbûsinin leylen firara tasaddî ve cür'etleri kazıyyesi olarak mevki'in ba'd mesâfesi ve emr-i ta'mîrin lüzûm-ı serî'i cihetiyle istîzâna vakit bulunamadığı dahi anlaşılmasına...*" ifadeleriyle hapisane 8.288 kuruşluk bir tamire ihtiyaç duymuştur.²⁴ Var olan hapishanenin sürekli tamire ve onarıma ihtiyaç duyması ve daha da önemlisi, bunlar için merkezden izin almak suretiyle vakit kaybedilmesi yeni bir yapının inşası veya en azından geçici bir süreliğine bir başka yapının kiralanması fikrine etki etmiştir.

Van'daki hapishanenin söz konusu durumunun payitahta bildirilmesi sonucunda Devlet-i Aliyye, yerel yöneticilerin isteklerine cevap vermiş ve halihazırda kiralık bir şekilde kullanılan Timur Paşa Konağı'nın satın alınabileceğini söylemiştir.²⁵ Satın alma bedelinin 68.000 kuruş olacağı bildirilen konağın hapisane için çeşitli eklemelere ihtiyaç duyması ve bu eklemelerin 33.216 kuruş olması söz konusu girişimin başarısızlıkla sonuçlanmasına sebebiyet vermiştir. Timur Paşa Konağı'nın alınmaması neticesinde payitahta yeniden Van'daki hapishanenin durumunu bildiren haberler gönderilmiş ve devletin bir an evvel bu duruma çözüm üretmesi istenmiştir.²⁶ Nitekim 22 Kasım 1874 tarihinde merkeze gönderilen bir yazıda Van'da bulunan hapisanelerin durumunun son derece kötü olduğu ve mahkûmların rutubetten hastalandıkları, 5 kişilik odalarda 20 kişinin kaldığı gibi birtakım detaylar belirtilmiş olup hapishanenin ivedilikle yenilenmesi için gerekli görülen 42.365 kuruşun Van'a gönderilmesinin zaruri bir hal aldığı ifade edilmiştir.²⁷ Aynı şekilde 1879 yılında ise aralarında Diyarbakır, Mardin, Yanya ve Van'ın bulunduğu bir kayıta Van Hapishanesinin 243.356²⁸ kuruş ile yenisinin inşa edileceği tahrir edilmiştir.²⁹ 1880 yılına gelindiğinde idare meclisinden Van'a gönderilen tahriratta hapisane koğuşlarının 955 kuruşla

²⁰ Gülşen Baş-Ayşegül Bekmez, "Eski Van'daki Hapishane Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme" *Sanat ve İnsan Dergisi* 5/2 (2021): 224.

²¹ BOA, *Sadaret Meclis-i Vala Evrakı (A.}MKT.MVL)*, nr. 54/21.

²² BOA, *A.MKT.MVL*, nr. 54/21.

²³ BOA, *Meclis-i Vala (MVL)*, nr. 343/32.

²⁴ BOA, *İrade Meclis-i Vala (İ.MVL)*, nr. 533/23908.

²⁵ Baş-Bekmez, "Eski Van'daki Hapishane Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme", 225.

²⁶ BOA, *İrade Dahiliye (İ.DH)*, nr. 620/43146-8,9.

²⁷ Yıldız, *Mahpushane Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*: 349-350.

²⁸ Yenilenmesi kararlaştırılan hapisane ile alakalı arşivde tahrir edilen ifadeler şu şekildedir: "...gerek ta'mîr ve tevsi'i gerek kargir olarak müceddeden inşâsı lazım gelenlerin ne mikdar masrafâ muhtâc idüğünün keşf ve tahkikiyle tanzîm olunacak mazbata ve resmlerinin irsâli hakkında ta'mînen tastîr buyrulan..." Belgenin tamamı için bakınız: BOA, *Şura-yı Devlet (ŞD)*, nr. 1505/38.

²⁹ Baş-Bekmez, "Eski Van'daki Hapishane Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme", 225.

tamir edilmesi istenmiştir; fakat Van'da bulunan yöneticiler *mâil-i inhidâm olması cihetiyle*³⁰ ifadeleriyle hapishanenin bu ücret ile tamir edilmeyeceğini ve hatta paranın kendilerine gönderilmediğini bildirmişlerdir. Ayrıca, *mevsim-i inşââtın güzerânı hasebiyle bunun şimdiden icrâsı kâbil olamayacağı* ifadeleriyle mevsim koşullarının da uygun olmadığı belirtilmiştir.³¹ 24 Nisan 1883 tarihinde ise hapishanenin oldukça vahim bir durumda olduğu bildirilmiş, yeni bir hapishanenin ivedilikle yapılması merkezden istenmiştir. Dâhiliye Nezâretine gönderilmiş olan arzuhâl şu şekildedir:

Ma'ruz-ı çâkerleridir

Van hapishânesinin ziyk ve mevkî'inin rutubetinden ve mevsim-i sayfın ise hulûlünden nâşî hapishâne-i mezkûrda tabi'ü'l-husûl olan te'affünâtın sû-i te'sîr ve sirâyetinden korkulmakta bulunulduğundan bahisle icrâ-yı îcâbı zâbîta-i vilâyetden verilen müzekkire üzerine istînâf cezâ riyâsetinden bâ imlâm ifâde kılınmış ve hakikaten hapishâne-i mezkûrun gayr-ı muntâzam olmasından dolayı inşâsı hakkında evvelce meclis-i beledi ma'rifetiyle icrâ etdirilen keşf defteriyle resmî haritası 30 Nisan sene [1]295 tarih ve iki numarolu mazbata ile makâm-ı fehâmet-ittisâm-ı cenâb-ı sadâret-penâhîye arz ve takdîm kılınmış ise de henüz irâde-i cevâbiyesi şeref-zuhûr etmemiş ve mezkûr hapishâne ise muhâtaratdan gayr-ı sâlim bulunmuş olduğundan arz ve iş'âr-ı sabık vechile îcâb-ı halin icrâsı merhûn-ı müsâ'ade-i celîle-i cenâb-ı nezâret-penâhîleri bulunmağın ol bâbda emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir. Fî 23 Cemâziye'l-ahir sene [1]300 ve fî 19 Nisan sene [1]299.³²

2 Eylül 1884 tarihinde Van'dan payitahta gönderilen arzuhâlde de hapishanenin durumu ile ilgili farklı ifadeler yer almamış ve genel olarak hapishanenin neredeyse kullanılamaz halde olduğu söylenmiştir. Keza bu belgede Van Valisi Hamit Bey'in hazırladığı arzuhâlde mevcut hapishanenin durumunun çok kötü olduğu³³ ve 18.000 kuruşa tamir edileceği, 117.000 kuruşa ise yeniden inşa edileceği merkeze bildirilmiş olup Timur Paşa Konağı'nın yerine yeni bir hapishane yapılmasının daha uygun olacağı belirtilmiştir.³⁴ Payitahttan gerekli dönütleri alamayan Van yöneticileri 6 Nisan 1885 tarihinde Dâhiliye Nezâretine göndermiş oldukları bir arzuhâlde "*Vilâyet hapishânesinin harabiyetinden ve ebniyesinin dar ve mevkî'inin fenâliğından ve hal-i hazırıyla islâhı gayr-ı kâbil bulunmasından dolayı diğer münâsib bir mahalde müceddeden bir hapishânenin lüzûm-ı inşâsı hakkında...*"³⁵ ifadeleriyle müsait bir mevkide yeni bir hapishanenin inşa edilmesini talep etmişlerdir. 117.000 kuruşla yeniden inşası uygun görülen hapishanenin Timur Paşa Konağı'nın aksine Kara Hacı (Hoca) Mahallesi'nde yer alan Osman Efendi'nin on bir odalı evinin yanında bulunan Mustafa ve Mehmet Efendilerin arsalarının üzerine eski hapishanenin getirisi ile yapılacağı bildirilmiştir.³⁶ Van yöneticilerinin gayretleriyle hapishane inşa edilmiş ve 15 Eylül 1886 tarihinde

³⁰ BOA, ŞD, nr. 282/33.

³¹ BOA, ŞD, nr. 281/23-1.

³² BOA, ŞD, nr. 1875/12-2.

³³ Hapishanenin yıkılma tehlikesi geçirdiği ve yenisinin yapılması gerektiği şu ifadeler ile belirtilmiştir: "...ta'miri eski fenâlığına bâkî olarak yalnız yıkılmak tehlikesi gibi mahzûri vâkı' ve müceddeden yapmakdan başka çâre yoğise de masrafiyün hâl-i hazır hazîne ve i'âne-i ahaliye mürâca'at îcâbât-ı ahvâl-i mevkî'iyeye mâni' olacağından..." belgenin tamamı için bakınız: BOA, ŞD, nr. 303/41-3.

³⁴ Baş-Bekmez, "Eski Van'daki Hapishane Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme", 225.

³⁵ BOA, Dahiliye (İ.DH), nr. 952/75334.

³⁶ Yeni yapılacak hapishanenin durumu ve konumu ile alakalı belgenin transkript edilmiş hali şu şekildedir: "*Vilâyet hapishânesinin harabiyetinden ve ebniyesinin dar ve mevkî'inin fenâliğından ve hal-i hazırıyla islâhı gayr-ı kâbil bulunmasından dolayı diğer münâsib bir mahalde müceddeden bir hapishânenin lüzûm-ı inşâsı hakkında sebki eden arz ve istirhâma mebnî şûrâ-yı devlet karar ve nezâret-i celîle-i cenâb-ı fahîmâneleri muhâsebesinden yazılan derkenâr üzerine cevâben 10 Kânûn-ı sâni sene [1]300 tarih ve*

“Van merkez hapishânesinin resm-i küşâdı icrâ ve bi'l-vesîle ed'iyeye-i mefrûza-i cenâb-ı hilâfet-penâhî îfâ olunduğuna dâir Van vilâyetinden meb'ûs telgrafnâmenin sûreti manzûr-ı sâmi-i hidivâneleri buyrulmak üzere leffen arz ve takdîm kılınmağın...” ifadeleriyle resmî olarak açılmıştır.³⁷ Resmî olarak açılan bu hapishane ilerleyen dönemlerde bölgenin ihtiyacına cevap verememiş ve yine muhtelif problemlere mazhar olmuştur.³⁸ Van Valisi Mehmet Şemsettin, 17 Kasım 1896 tarihinde 200 kişilik bir hapishanenin tamir ve ilave masrafının 43.598 kuruş olduğunu bildirmiştir.³⁹ Payitaht, yeni yapılacak olan hapishane için keşif ve raporların hazırlanmasını emretmiş ve bu görevin ise inşaat mühendisleri tarafından yerine getirilmesini istemiştir.⁴⁰ 6 Temmuz 1901 tarihinde Van Valisi Tahsin Bey, eski hapishane arsasının 2 seneden beri satışta olduğunu, ancak değeri 5.000 kuruş olan arsanın 1.000 kuruşa bile alıcısının çıkmadığını, bu bahisle arsanın Hindi Baba Dergâhına bedelsiz bağışlanıp bağışlanmayacağını sormuştur. Payitaht arsanın bedelsiz verilemeyeceğini, aksine bedeli ile kiralanaabileceğini veya müzayede usulü ile satışa sunulabileceğini iletmiştir.⁴¹ Van yöneticileri 4 Temmuz 1904 tarihinde 20.000 kuruş karşılığında yeni bir hapishanenin inşa edilebileceğini bildirmiştir.⁴² 27 Mayıs 1908 tarihine gelindiğinde merkeze yazılan bir arşiv vesikasında merkez hapishanesinin genişletilmek suretiyle yapılacak olan tamirinin masrafının 40.000 kuruş olduğu bildirilmiştir.⁴³ 20 Şubat 1910 tarihine gelindiğinde Van Valiliği hapishanenin mevcut ihtiyaçlarına binaen düzensiz olduğunu ve tamir edilmesi gerektiğini beyan etmiştir. Yeni bir hapishanenin sıfırdan yapılmasını öneren Van Vali Vekili Nazım Bey, 1

kırk altı numero ile murakkaman şeref-vârid olup meclis-i idâre-i vilâyetde kırâat olunan emir-nâme-i âli-i nezâret-penâhilerinde tasarrufât-ı hazîne kâ'idesine ri'âyeten ve ebniye nizâm-nâmesine tevfikân keşf ve münâkasasının icrâsıyla icâb eden keşf defteriyle münâkasa pusulasının ve resm-i musattahının takdîm ve isrâ ve keşf-i evvel mücebine mesârif-i muhammenesi olan yüz on yedi bin kuruşun vilâyetin üç yüz bir senesi muvâzenesine idhâl ve imlâsıyla keyfiyetin mülâhazât hânesine sebt ve terkîmi irâde ve izbâr buyrulmuş ve işbu irâde-i celîle-i daver-i a'zamîlerinin şeref-vürûdundan mukaddem vilâyetin sene-i merkûme bûdgesi takdîm kılınığundan hapishane mesarif-i inşâiyesi olarak yüz on yedi bin kuruşun mezkûr bûdçeye nezâret-i celîle-i hidiv-i eşhamîleri muhâsebesince idhâli cevâben fî 30 Kânûn-ı sâni sene [1]300 tarihli telgrafnâme ile arz olunmuşdur atik hapishane mahallinin fevka'l-gâye rutûbeti ve-simâ mevki'-i hükûmete ba'diyeti cihetle yine oraya müceddeden hapishane inşâsı münâsib olmadığundan tarik komisyonu ve beledi heyetleriyle vilâyet sermühendisi hâzır oldukları halde olunan taharriyât ve keşfiyâtda hükûmet konağı civarında hapishane itihâz ve inşâsına elverişli görünen ve on üç bin kuruş fiyatla kararlaştırılan Kara Hâce (Hoca) mahallesinde kâin Osman Efendi'nin on bir göz atik hânesiyle ittisâlinde Mustafa ve Mehmed Efendilerin arsa-i hâliyesi üzerinde mükemmel bir hapishanenin mezkûr hane ve arsa bedelleriyle atik hapishanenin enkâzı dâhil olmak üzere bir yük on yedi bin kuruş masrafla husûle geleceği anlaşılıp ale'l-usûl mevki'-i münâkasaya çıkarılarak bir hayli vakitler müşteri taharrî olunduysa da burada öyle ebniye inşâatını maktû'an deruhde edecek erbâbi bulunmadığı cihetle tâlib-i zuhûr etmemiş ve mezkûr hapishanenin tersîm etdirilen harita ve keşf defteri leffen ma'rûz huzûr-ı âli-i cenâb-ı nezâret-penâhîleri kılınımışdur zikr olunan atik hapishane enkâzı ber müceb-i keşf hapishane-i cedîde kullanılacağından arsasının bi'l-müzâyede fûruhtu lâzım geleceği ve mahallinin adem-i i'tibârı cihetle bu arsanın iştirâsına râğbet edecek pek az kimse bulunabileceği derkâr olup ma'amâfih inde'l-müzâyede tâlibinin zuhûrunda fûruht ve esmâni irâd kaydıyla cedvellere idhâl olunmak üzere bu sene inşâsı taht-ı ehemmiyet ve elzemiyetde bulunan hapishanenin vaktiyle malzemesinin tedârik ve istihzârıyla inşâsına mübâşeret olunmak ve buralarca eyyâm-ı şitânın hulûlünden evvelce ikmâl kılınmak üzere bu bâbdaki irâde-i aliyeye-i fahîmânelerinin telgrafla tebliğ buyrulması merhûn-ı müsâ'ade-i celîle-i daver-i a'zamîleridir ol bâbda emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir Fî 20 Cemâziye'l-ahir sene [1]302 ve fî 25 Mart sene [1]301". BOA, İ.DH, nr. 952/75334.

³⁷ BOA, DH. MKT, nr. 1360/64.

³⁸ Hapishanenin su ihtiyacı civarda bulunan Kara Hâce Cami-i Şerif Vakfından senelik 250 kuruş bedelle kiralık olarak tedarik edilmiştir. Zaman zaman tedarik edilen su yolları ile alakalı birtakım sorunlar vuku bulmuş ve yapılan tamiratlarla bu durum bertaraf edilmiştir. BOA, ML.EEM, nr. 1024/2, 1,2,3,6,8,10.

³⁹ Şeyhmus Bingül, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Van” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2018): 496.

⁴⁰ Baş-Bekmez, “Eski Van'daki Hapishane Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme”, 225.

⁴¹ Baş-Bekmez, “Eski Van'daki Hapishane Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme”, 227.

⁴² BOA, DH.MKT, nr. 870/17; BOA, ŞD, nr. 1891/3.

⁴³ BOA, Dahiliye Islahat (DH. TMIK.S), nr. 74/4; BOA, DH.MKT, nr. 2702/24; BOA, DH.MKT, nr. 2702/80.

Mayıs 1911 tarihinde 1.000 lirayla yapılacak olan 300 yataklı hapishanenin⁴⁴ talebe daha uygun olacağını bildirmiştir.⁴⁵ Van Valisi, 23 Kasım 1911 tarihinde 6 koğuştan ibaret olan hapishanenin rutubetli olduğunu ve sağlık koşullarının elverişli olmadığını bildirmiştir.⁴⁶ 6 Aralık 1911 tarihinde Van Valisi Hakkı, yapılacak olan üç katlı hapishanenin harita ve proje keşifnâmesini payitahta göndermiştir.⁴⁷ 9 Nisan 1912 tarihinde de *Bitlis, Van, Erzurum, Diyarbekir, Mamuretülaziz ve Musul* vilayetlerindeki mahkûmlar için Van Gölü sahilinde münasip bir noktada bir hapishane yapılması hususunda Van ve Bitlis Valilerinin görüşleri alınmıştır.⁴⁸ Bitlis Valiliği, yapılması planlanan hapishanenin Van Gölü civarında bulunan ve iklim koşullarının uygun olduğu Rahova’da yapılmasını önermiştir.⁴⁹ 18 Nisan 1912 tarihinde Van Valisi Hakkı, hapishanenin cam ve çerçeveleri için 1.267 kuruş ödenek olduğunu bildirmiş ve vilayet defterdarlığına bu meblağı göndermiştir.⁵⁰ 3 Nisan 1913 tarihinde ise 824,12 kuruşluk tamirat masrafı ortaya çıkmıştır.⁵¹ Bu masrafın akabinde 5 Ekim 1913 tarihinde ise ilave koğuştan talebiyle 5.414 kuruş masraf yapılmıştır. İlgili tamiratın masraf bilançosu şu şekildedir:

Tablo 1: Van Merkez Hapishanesinin 5 Ekim 1913 Tarihindeki Onarımı ile Alakalı Masraf Bilançosu⁵²

İnşaattın Türü	Benzer Parçalar	Ebadı			Küp	Fiyat	Yekûn Kuruş
		Uz.	Gen.	Yük.			
Tutukluya ait salon duvarlarının sıvası	4	7,0	-	5,0	<u>Kare</u> 140,00	1,50	210,00
Suçlu koğuşlarının zemin tahtalarının yeniden inşası	2	14,0	11,00	-	308,00	8,00	2464,00
Tutukluya ait avlu salonunun duvar tamirâtı	2	8,0	8,00	-	128,00	5,00	640,00
Tutukluya ait avlu salonunun duvar sıvası	4	8	8,00	-	256,00	1,50	384,00
Hastane odalarının sıvası	4	11,0	-	4,0	176,00	1,50	264,00
Hastanenin diğer odalarının sıvası	4	8,0	-	4,0	128,00	1,50	192,00
Abdesthane kapıları üzerindeki duvarın inşası	-	24,0	0,70	3,00	<u>Kare</u> 50,40	25,0	1260,00
Yekûn							5.414,00

⁴⁴ Van Vekili Nazım Bey’in, 300 yataklı hapishane için Dâhiliye Nezâretine gönderdiği arzual şu şekildedir: “*Van hapishânesini maktel ta’biriyle tavsîfe lâyük bir hâlde gördüm ihtimâl ki mülhakâtımızda bu haldedir ekser vilâyâtın hapishâneye ihtiyâcını ve binâenaleyh tahsîsât yetiştirmekdeki müşkilâtı da bilirim bununla berâber bu senelik hiç olmazsa merkez vilâyet için üç yüz yataklık bir hapishâne inşâsı için tertib-i mahsûsundan karşılık ifrâzına inâyet-i celîlelerini istihâmından kendimi alamam irsâl buyrulan planlar üzerine keşifnâme tanzîm olunur yerde bulunmuşdur bin lira ile plana tamamıyla muvâfık bir hapishâne yapılabileceğimi lütf-i sâmilelerini tekrâr ale’t-tekrâr istihâm eylerim*”. BOA, *DH.MB.HPS*, nr. 143/25-2.

⁴⁵ Baş-Bekmez, “Eski Van’daki Hapishane Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme”, 227-228.

⁴⁶ BOA, *DH.MB.HPS*, nr. 35/7-30.

⁴⁷ BOA, *DH.MB.HPS*, nr. 144/83.

⁴⁸ Ercüment Topuz, “Hadim Devlet Anlayışı Çabasına Bir Örnek: Van ve Mülhakatındaki Hapishanelerde İyileştirme Gayretleri” *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Van Özel Sayısı* (2021): 364.

⁴⁹ BOA, *DH.MB.HPS*, nr. 35/7-25.

⁵⁰ BOA, *Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdiriyeti (ML.EEM)*, 922/25-1,2,4,5,6,7.

⁵¹ BOA, *ML.EEM*, nr. 1024/2-25. Bölge hapishanesinin iyileştirme gayretleri her ne kadar yoğun uğraşlar gerektirmiş olsa da Mayıs 1913’te Van Ağır Ceza Mahkemesi Reisliği’ne atanan Matheos Ebligasyan, ziyaret ettiği Van Hapishanesini tipik bir Anadolu hapishanesi olarak tanımlamış ve her gittiğinde de balçıktan ve bitlerden korunmak için uzun bir çizme giymiştir; ayrıca, hapishanenin kesif, basık ve aşırı kalabalık olduğunu ifade etmiştir. Buna ek olarak, büyük kısmı Kürt ve Ermeni olan mahkûmların kalabalık, rutubetli ve haşerat dolu hücrelerde kaldığını dile getirmiştir. Anahide, Ter Minassian, “Ermeni Kaynaklarına Göre Yüzyıl Başında Van”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Editör: P. Dumont-F.Georgeon, çev.: Ali Berktaş (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996): 130.

⁵² BOA, *ML.EEM*, nr. 1024/2.

Bir yandan eski yapıların tamiri ve onarımı devam ederken öte yandan yeni yapılacak hapishane için de yazışmalar ve girişimler devam etmiştir. Ne var ki, bu girişimleri sekteye uğratan olaylar da yaşanmıştır. 19 Ekim 1913 tarihinde Van Valisi Tahsin'in merkeze yazmış olduğu bir şifreli arzuhâlde şu ifadeler, bölgenin içinde bulunduğu durumu özetler niteliktedir: "*Lütf-i Hakk'la o büyük vicdanınızın mükâfâtı olarak vilâyet şimdilik şekâvet derdinden kurtuldu ve bundan sonra Mîr-Memi Mahmi Kopas? ve Şakir gibiler yetişemez bâkî kalan eşkiyânın kadın elbiselerine kadar tebdil-i şekl etmeleri ne kadar cebîn ve ne kadar âdî olup ve gözlerinin ne derece korkduğunu gösteriyor şimdi islâhâtı ta'kîb edebiliriz...*"⁵³. İlgili metnin devamında Vali, 100.000 lirayla bölgeye 14 hükümet konağı, 14 hapishane, 1 hastane inşa edilebileceğini ve planların amade olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴ Öte yandan 30 Ekim 1913 tarihinde mevcut hapishanenin koşullarının az sayıda ve yetersiz olmasından dem vurulmuş ve mevcut hapishaneye 5.000 kuruş masrafla ek koğuş talep edilmiştir.⁵⁵ 14 Ocak 1914 tarihinde ise mevcut hapishanenin cari durumunun, yapının hükümet malı olması sebebiyle incelenmesi gerektiği ve hapishanenin, hükümet konağına beş dakika mesafede bulunan Kara Hacı Mahallesi'nde yer aldığı belirtilmiştir. Binanın 200 zira (151,5 m.) uzunluğunda, 80 zira (61 m.) genişliğindeki bir arazi üzerinde kurulu olduğu ve mahallî rayice göre arsanın her bir zirakaresinin ederinin altı kuruş on para değerinde olduğu belirtilmiştir. Binada hükümlü ve tutuklulara mahsus, her biri 16 kişi kapasiteli altı koğuşun yer aldığı ifade edilmiştir.⁵⁶ 2 Temmuz 1914 tarihinde payitahta gönderilen bir arzuhâlde "*Vilâyetin bütün umûr-ı nâfi'ası kendisine tahmîl olunan yegâne mühendisi günlerce işgâl edilmek sûretiyle hükümet binâ ve hapishânelerinin planlarını tertîb ve keşifnâmelerini tanzim etdirerek...*" ifadeleriyle bölgede bulunan tek mühendisin bölgede inşa edilmesi düşünülen hapishane ve hükümet yapılarını tertip edeceği belirtilmiştir. Aynı arzuhâlde "*...hapishânelerin ekseri harâb ve maalesef birer ahırdan farkı imkânsız bulunan hükümet binalarının müfettişlerin vürûduyla beraber bu husûsda dermiyân edilecek hiçbir özr ve sebebi kabûl olunmayarak derhal inşâlarına teşebbüs edileceğini...*" ifadeleri bölgede bulunan yapıların durumunun vahametini ortaya koymuştur. Hatta Van'ın önemi ve hapishanenin durumu da şu şekilde özetlenmiştir: "*...bugün Avrupa sahne-i siyasetine arz-ı vücûd eden mühim bir vilâyetde hükümetin te'essüs ve mevcudiyetine delil olacak vesâikin ve hükümete değil hatta insâniyete bile nâ-kâbil-i te'hîr bir borç olan hapishâne vesâire gibi müessesâtın te'cîl-i inşâât...*"⁵⁷. Nihayetinde 14 Temmuz 1914 tarihine gelindiğinde Van'da yapılacak olan hapishanenin 3 katlı ve 1832 metre olacağı bildirilmiş ve inşaatın yekûn masrafı ise 652.012,55 kuruş olarak belirlenmiştir.⁵⁸ Her ne kadar yeni yapılacak olan hapishane için masraf ve keşif defteri çıkarılmışsa da 19 Ağustos ve 19 Eylül 1914 tarihlerinde mevcut hapishanelerin onarımı ve tamirâtı için yeniden bütçe talebinde bulunulmuştur.⁵⁹ 17 Mayıs 1919 tarihine gelindiğinde 3 katlı olarak tasarlanan hapishanenin inşa edilmediği görülmüş ve "*...merkez vilâyetdeki bütün emâkin-i resmîye ihrâk ve tahrîb edilmiş ve işe yarar mebânî-i husûsiye de kalmamış olduğundan hapishâne ittihâz*

⁵³ BOA, *Dahiliye Müteferrik (DH.HPS.M)*, nr. 38/2-2.

⁵⁴ Baş-Bekmez, "Eski Van'daki Hapishane Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme", 228.

⁵⁵ BOA, *DH.MB.HPS*, nr. 37/13-1,2.

⁵⁶ Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri*, 197.

⁵⁷ Belgenin tamamı ve ilgili durum için bakınız: BOA, *DH. MB.HPS*, nr. 38/21-4.

⁵⁸ Baş-Bekmez, *Eski Van'daki Hapishane Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme*, 228; Masraf defterinin yer aldığı defter tetkik edildiğinde Van Hapishanesine gönderilen önceki plan ve krokilerin tadil edildiği ve yenisi bölgedeki rayic fiyatların dikkate alınarak itina gösterilmesi gerektiği şu şekilde ifade edilmiştir: "*Van vilâyetinden mevrûd resm ve keşf-i evvel bi't-tedkik resmin ta'diline lüzum görülmüş olmağla yeniden resm bi't-tanzim ve işbu resm mücebince ve mahallî râyic fiyatlarına i'tinâ edilerek işbu keşf-i evvel tanzim kılınmıştır*". BOA, *DH.MB.HPS*, nr. 150/54.

⁵⁹ BOA, *DH.MB.HPS*, nr. 151/16; 7/49.

*edilen adî ev divarı dün gece mevkûfîn tarafından delinmiş...*⁶⁰ ifadeleriyle bütün resmî binaların yıkıldığı, etrafta işe yarar yapının kalmadığı, harap olarak kullanılan hapishaneden bir gece evvel duvarda delik açılması suretiyle firar girişiminde bulunulduğu beyan edilmiştir.⁶¹

2. Van Hapishanesindeki Mahkûmların Asayîşi-Güvenliği ve Yaşamları

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'ndan sonra imparatorluk sınırlarında gelişen ve yaygınlaşan hukuki düzenlemelere paralel olarak suç işleyenlerin tutulduğu hapishaneler de geniş kapsamlı bir değişimin merkezinde yer almıştır.⁶² Tüm bu değişikliğe yönelik gelişmelere rağmen Anadolu'da bulunan birçok bölgenin bu isteğe cevap verebildiğini söylemek zordur. Nitekim Van da bu şehirlerin başında gelmiştir. Köhne ve eski bir hapishaneye sahip olan Van'da yetkililer payitahta defaatle arzuhâl göndererek yapının modernize edilmesini talep etmiş, fakat bu taleplerine karşılık bulamamışlardır. Var olan hapishanede gerekli değişikliklerin yapılamaması neticesinde yapı içerisinde güvenlik zafiyeti ortaya çıkmış ve asayîşi sağlama büyük bir sorun haline dönüşmüştür. Keza birçok suçlunun hapishaneden kaçmaya çalışması da bu durumu destekleyici mahiyettedir. Bilhassa Van'ın en büyük topluluklarından biri olan Ermeniler sık sık hapishanede tutulan Ermenileri firara yöneltmiş ve hapishanenin içinde bulunduğu atıl durumdan faydalanmak istemişlerdir. Doğal olarak bölgenin merkezî yönetiminden sorumlu olan idareciler, mezkûr güruhun suiistimale yönelik tüm hareketlerine mâni olma gayreti içerisinde olmuştur. Böylelikle imparatorluğun bekası ve bölgenin asayîşi ile ilgili olarak emperyal güçlerin desteğiyle olumsuz bir hava yaratan Ermeniler, bölge hapishanesinde işledikleri suçlarla ıslah edilmişlerdir. Bilhassa XX. yüzyılın ilk çeyreğinde emperyal güçlerin desteğini alan Ermeniler, Van ve civarında devlet karşıtı hareketlerin aktörleri olmuşlardır.⁶³ Bu bağlamda aşağıda hapishanenin ve mahkûmların asayîş durumuyla alakalı birkaç örneğe yer verilmiştir:

Asayîş: Van Hapishanesinde asayîş ile alakalı ilk vukuat 12 Ocak 1864 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu olay hapishanede aralarında adam öldürmenin de bulunduğu muhtelif suçlardan ötürü hüküm giymiş olan mahkûmların gizli planı ile gerçekleşmiştir. Sabah saat beş sularında hapishane kapılarını kırmaya başlayan mahkûmlar, kendilerine müdahale eden hapishane görevlileri Derviş Ağa ve yardımcılarının müdahalesi ile kendi vücutlarına zincir vurmaya başlamışlardır. Olayın bu şekilde cereyan etmesi ile Derviş Ağa silahına başvurmuş ve hırsızlık suçundan tutuklu olan "Vanlı Türkmen" adlı mahkûmu vurması sonucu kurşunun mahkûma isabet etmesiyle mahkûm hayatını kaybetmiştir.⁶⁴ Yaşanan bu olaydan sonra hapishanede benzer asayîş olaylarının sayısı artmış ve muhtemelen hapishanenin günden güne kötüleşmesine paralel olarak mahkûmlar isyana ve firara yönelmişlerdir.⁶⁵ Bu olaylardan ilki Ermenilerin ortaya atmış oldukları iddialar neticesinde

⁶⁰ BOA, *Dahiliye Asayîş Kalemi (DH. EUM.AYŞ)*, nr. 5/60.

⁶¹ Baş-Bekmez, "Eski Van'daki Hapishane Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme", 228.

⁶² Mehmet Özkan, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Ceza Hukuku Düzenlemeleri" *Balikesir İlahiyat Dergisi* 15 (2022): 242.

⁶³ Şenol Katrancı, "Van'da Ermeni İsyanı" *Ermeni Araştırmaları* 5 (2002): 143; Bölgede vuku bulan Ermeni İsyanı için bakınız: Dilşen İnce Erdoğan, *Van Ermeni İsyanları* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008).

⁶⁴ BOA, *Sadaret Umum Vilayet Evrakı (A.}MKT.UM)*, nr. 789/35; BOA, *MVL*, nr. 683/45.

⁶⁵ Bu durum sadece Van'a özgü bir durum teşkil etmemiş, aynı şekilde; Osmanlı topraklarında var olan diğer hapishanelerde de vuku bulmuştur. Firar girişiminin yaşandığı diğer hapishaneler için bakınız: Özgür Yıldız, "Osmanlı Hapishaneler Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği" *Gazi Akademik Bakış* 9/17 (2015):102; Recep Aslan, "20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Bartın Hapishanesi Örneği" *Belgi Dergisi* 2/19 (2020): 2125; Recep Aslan, "20. Yüzyılın Başlarında Devrek Hapishanesi" *Turkish Studies Historical Analysis* 4/14 (2019): 746.

hapishanede bulunan Kürtler⁶⁶ arasında cereyan etmiştir. 3 Kasım 1893 tarihinde hapishanede tutuklu olan "Begos" adlı Ermeni, sabah namazının kılındığı esnada Kürtlerin ibadet yapmalarına mâni olmaya çalışmış ve diğer Ermenileri de provoke ettiği için taraflar arasında arbede çıkarmıştır. Yaşanan bu arbededen sonra Begos, başına bir darbe alarak bilincini kaybetmiş ve hastaneye kaldırılmıştır. Bir süre sonra ölen Begos'un kasıtlı bir şekilde öldürüldüğünü iddia eden Ermenilerin bu iddialarına karşılık⁶⁷ Amerikalı bir doktor, otopsi yaparak ölümün nedenini araştırmıştır. Nitekim Amerikalı doktor, Begos'un arbede esnasında başına almış olduğu darbeden ötürü değil, bilakis uzun bir süredir muzdarip olduğu zatürreden öldüğünü ifade etmiştir.⁶⁸ Aynı şekilde payitaht da "...merkûm Begos tevkihfâneye mahsus hastahânede belediye tabibi ma'rifetiyle tedavi edilmekte iken vefat etmeğle ale'l-usûl hapishâne heyeti ve mahkeme-i istinâf Ermeni a'zâsından bir zat hâzır olduğu halde cesedi belediye tabibi ma'rifetiyle bi'l-mu'âyene verilen raporda merkumun dûcâr olduğu zaturrie hastalığından vefât eylediği..." ifadeleriyle Amerikalı doktoru doğrulamıştır.⁶⁹ Hapishanede yaşanan diğer bir asayiş olayı da 4 Ağustos 1906 tarihinde gerçekleşmiş olup Ermenilere yönelik sistematik işkence iddialarını ihtiva etmiştir. Ermeniler tarafından ortaya atılan bu iddiaya göre hapishane müdürü, hapishanede bulunan Ermenilere kasıtlı bir şekilde işkence etmiş ve bu işkencenin neticesinde 5 kişinin öldüğü ifade edilmiştir. Kısa bir süre içerisinde Avrupa basınında da kendine yer bulan bu olay, Fransız Peti Parizyen Gazetesi'nde duyurulmuştur. Olayın büyüyerek Avrupa kamuoyunda da gündeme gelmesi neticesinde Devlet-i Aliyye bir tahkikat açarak olayı araştırmıştır. Yapılan bu tahkikatla beraber olayın Ermenilerin iddiaları ile alakalı olmadığı görülmüş ve hapishaneden firar etmek isteyen⁷⁰ Ermenilerin çıkardığı arbededen zarar gören birinin hayatını kaybettiği ortaya çıkmıştır.⁷¹

Nakiller: Bölge hapishanesinde aşırı yığılma ve asayiş problemleri mahkûmların nakil durumları ile alakalı problemleri de beraberinde getirmiştir. 31 Aralık 1890 tarihinde hapishanenin fazlasıyla kalabalık olmasından ötürü cezası onaylanmış 7 kişinin Erzurum Hapishanesine nakilleri talep edilmiş ve bu talep doğrultusunda, 15 Şubat 1891 tarihinde mahkemece kararı kesinleşen

⁶⁶ Bölgedeki Ermeni-Kürt ilişkileri ile ilgili daha fazla bilgi için bakınız: Güzin Çaykıran, *Erzurum, Van, Bitlis Vilayetlerinde Ermeni-Kürt İlişkileri (1908-1920)* (Ankara: Hece Yayınları, 2021).

⁶⁷ 8 Haziran 1890 tarihinde Van Hapishanesinde tutuklu olan Karakin Puruskan ve arkadaşının aklıktan ve işkenceden öldüğüne dair muhtelif haberler yankı bulmuş ve olay Daily News Gazetesi'nde haber edilmiştir. Merkezî idare, bölgede bulunan Amerikalı Doktor Rinos ve belediye doktorunu görevlendirmiştir. Doktorlar, "...merkûm Karakin ile rüfekasının mu'âyeneri bi'l-icrâ hiçbir yerinde işkence alâmeti olmadığı bâ rapor..." ifadeleri ile olayı tezkip etmiştir. İlgili durum için bakınız: BOA, *DH. MKT*, nr. 1360/64; BOA, *Dahiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR)*, nr. 143/98. Bunun yanı sıra Rinos ile alakalı arşiv vesikalarında dikkate değer bilgiler mevcuttur. 27 Aralık 1896 tarihinde Ermeni fedailer tarafından Doktor Rinos ve İngiliz Konsolosuna suikast edeceği bilgisi hasıl olmuş, payitaht ilgili şahısların can güvenliğinin sağlanması hususunda güvenlik tedbirlerinin alınmasını istemiştir. İlgili durum için bakınız: BOA, *Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.ŞMKT.MHM)*, nr. 669/31; BOA, *HR.TH*, nr. 186/38. 17 Haziran 1897 tarihinde ise Dr. Rinos ile Mister Kull (Coll) Bitlis dağlarında Ermenileri isyana teşvik ettiği görülmüştür. BOA, *MKT.MHM*, nr. 752/25.

⁶⁸ BOA, *Meclis-i Vala Mazbataları (MV)*, nr. 84/50; BOA, *Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH)*, nr. 156/35.

⁶⁹ BOA, *Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS)*, nr. 327/107.

⁷⁰ Bazen Vanlı yöneticiler hapishaneden kaçış planı yapan Ermeni ve diğer uyruklardan mahkûmların yerlerini değiştirerek önlem alma yoluna gitmiştir. Örneğin, yöneticiler, 11 Ağustos 1900 tarihinde idam cezası ile mahkûm olan Vanlı Melkon ile on beş sene kürek cezası alan Kasım, Nazım, Şevki ve Şevket'in Mersin ve Sinop Hapishanesine nakledilmeleri talebinde bulunmuşlardır. İlgili durumu değerlendiren payitaht, "...kürek mevâki'i kâmilan memlû bulunduğu cihetle şimdilik hiçbirisine mücrim nakli kâbil olamayacağından..." ifadeleriyle bu durumu kabul etmemiştir. İlgili durum için bakınız: BOA, *DH.ŞFR*, nr. 375/47; BOA, *DH.TMIK.M*, nr. 92/45-2,3.

⁷¹ İlgili olay ile alakalı arşiv vesikasına yansıyan ifadeler şu şekildedir: "Ashâb-ı ağız mahbûslardan bir çoğunun vefât etdiklerini işâ'a ederek aileleri sokaklara döktüğü bir sırada mahbûsların akrabalarına irâe olunmak ve yaralı berelilerin emniyet-i matlûbe dâiresinde tedavi ettirilme suretiyle şâyi'anın yalan olduğu umûma gösterilmiş ve evrâk-ı tahkikiye mahkemeye tevdi' edilmiştir." Belgenin tamamı için bakınız: BOA, *TMIK.M*, nr. 227/49-1,3,4,5; BOA, *HR.TH*, nr. 156/35.

kişilerin pusulaları hazırlanıp Erzurum'a nakilleri uygun görülmüştür.⁷² Aynı şekilde, 16 Ağustos 1900 tarihinde idam cezası almış Melkon ile on beşer sene kürek cezası almış⁷³ "Kasım", "Nazım" ve "Şevket" adlı mahkûmların hapisane içerisinde devamlı çıkarmış oldukları karışıklık ve fesatlıktan ötürü Sinop, Mersin ve Maden Hapishanelerine nakilleri istenmiştir. Payitaht, "...kürek mevâki'i kâmilten memlû bulunduğu cihetle şimdilik hiçbirisine mücrim nakli kâbil olamayacağından..." ifadeleriyle bu talebi uygun görmediğini bildirmiştir.⁷⁴ Son olarak Van Valisi Bekir Sami hapishanenin sıhhi koşullarının yeterli olmaması, suçlu sayısının fazla olması ve firar ihtimalinin olmasından ötürü on dört kişinin Erzurum ve Ergani'ye gönderilmesini talep etmiştir.⁷⁵ Erzurum Hapishanesinde tutuklu sayısının fazla olması nedeniyle bu talep kabul edilmemiştir. Ergani Hapishane Müdürlüğü ise on dört kişiden sadece altı kişinin nakledilmesini uygun görmüştür.⁷⁶

Af: Osmanlı hapishanelerinde belli dönemlerde aflar çıkartılarak cezasının belli müddetini çekenler serbest bırakılmışlardır veya bölge yetkililerinin, toplumda saygınlık kazanmış suçluların talepleri üzerine suçlarını affettikleri görülmüştür. 22 Ocak 1912 tarihinde Van vilayetinden Yıldız Sarayına yazılan bir arzuhâlde Van'ın Şatak kazasında ikamet eden, "Gravi" aşiretine mensup Şakir Ağa'nın 3-4 sene önce 4 Ermeni'nin ölümünden suçlu bulunduğu ve bundan ötürü on beş sene küreğe mahkûm edildiği bilinmektedir. Ancak Şakir Ağa'nın bir türlü bulunamadığı ve kendisinin genç ve cesur olduğu, bölgede bulunan Müslüman ahalinin yüksek teveccühünü kazandığı, devletin aleyhine çıkan olayların bastırılması hususunda patlak veren muhtelif olaylarda bölgede fazlasıyla adam topladığı ifade edilmiş ve ayrıca İngiliz Konsolosluğunun iyi niyet gerekçeleri de göz önüne alınarak affı talep edilmiştir.⁷⁷ Son olarak, Van Valisi Şemsettin, on beş yıldan fazla bir süre boyunca Van Hapishanesinde tutulan ve hakkında onaylanmış idam cezası bulunan, Ermeni⁷⁸

⁷² BOA, *DH.MKT*, nr. 1810/28; 100/2.

⁷³ Kürek cezası ile ilgili daha fazla bilgi için bakınız: Yasemin Saner, "Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma" Derleyen: Noemi Levy-Alexandre Toumarkine, *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007).

⁷⁴ BOA, *ŞFR*, nr. 375/47; BOA, *DH.TMIK.M*, nr. 92/45-2,3.

⁷⁵ Van Valisi'nin Dâhiliye Nezâretine yazmış olduğu şu arzuhâlde durumun ne derece ciddi olduğu gözler önüne serilmektedir: "... arz olunduğu vechile bura hapishânesi mahbûsîn-i mevcûdeyi isti'âba kâfi olmadığı gibi içlerinden birkaç şerîr diğerlerini fikri firara teşvik etmekte ve bu gibilerin burada temâdi-i ikâmetleri mahzurdan sâlim olamayacağı muhakkak olduğundan tesâdiif olunan şu müşkilâtın ref'i için en ziyâde fenâliğa ön ayak olanlardan hiç olmazsa altısının Van'a karib olan Ergani veyahut münâsib bir vilayet hapishânesine nakli selâmet-i maslahat ve inzibât nâmuna tekrâr müsterhamdır". BOA, *Dahiliye Muharebat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUI)*, nr. 118/41,2; Halil Çoban, "Osmanlı Taşrasında Mahkûm Olmak: Ergani Madeni Umumi Hapishanesi Üzerine Bir İnceleme (1850-1920)" *Asia Minor Studies* 11/1 (2023): 76.

⁷⁶ BOA, *DH.MUI*, nr. 118/34,1,2,3,4,5; BOA, *DH.MUI*, nr. 118/41-1,2.

⁷⁷ Şakir Ağa'nın affı şu ifadelerle talep edilmiştir: "Van vilâyetinin Şatak kazâsında kain Gravi aşireti rüesâsından Şakir Ağa'nın üç dört sene evvel dört nefer Ermeninin katlinde zî-medhal addiyle gyâben on beş sene küreğe mahkûm edilmiş ise de şimdîye kadar derdesti mümkün olamamış ve kendüsi genc ve cesûr olduğu ve iğtişâs-ı ahîr esnâsında binlerce nüfûsu kumandası tahtına cem' ederek bir şöhrat-ı şâyi'a ile beraber ehl-i İslâmın meyl ve takdîrini kazanmış bulunduğu cihetlerle bundan böyle kendisinin derdest ve icrâ-yı mücâzâtı ve aşâyir-i sâirece iğbirâr ve heyecan-ı ezhânî müstelzim olacağına ve hayli vakitten berî bura ahval ve adatı fevkinde bir gâne mezâlîm ve te'addiyâta bulunmadıktan başka bir aksi islâh-ı nefis âsârî göstermekte olup hatta bura İngiliz konsolosu merkûmun şu hâl-i salahına ve ileride kendisinin nüfûz ve kuvvetinden istifâde dahi mümkün olacağı mülâhazasına mebni hakkında afv-ı âlî-i şehriyârînin istihsâli münâsib olacağı re'yinde bulunduğu ve bu mülâhazâta karşı merkûmun derdest ve icrâ-yı mücâzâtı için ta'kîbât icrâ olunacak olur ise ilcâ-i ye's ve nevmîdî ile buralarca ciddi fenâlik ikâ' edebileceğine binâden umûmun afv ve merhamete nâil olduğu böyle bir sırada merkûmun da afvına irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhînin şeref-sudûrunu istîrhâm eylerim fermân". BOA, *Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK)*, nr. 49/78-5.

⁷⁸ 1897-1900 yılları arası Van Merkez Hapishanesinde, Devlet-i Aliyye'nin haklarında görmüş oldukları af ile 128 Ermeni mahkûmdan bazılarının hapiste kalma süreleri yarıya indirilmiş, mahkûmların bazıları ise tamamen affedilmiştir. İlgili durum için bakınız: BOA, *Y.PRK.BŞK*, nr. 49/78-2; BOA, *DH.MKT*, nr. 2257/146-1; BOA, *TMIK.M*, nr. 28/12-1.

milletinden "Avo" adlı mahkûmun , "...Müslim ve gerek gayr-ı müslim ahalinin ye's ve rikkatini celb etmiş ve zaten müstehakk-ı cezâ ise cezâsını dahi çekmiş olduğundan" ifadeleriyle affını istemiştir.⁷⁹

Sağlık ve Barınma: Hapishanede vuku bulan asayiş, nakil ve af durumlarının yanı sıra ısınma⁸⁰, barınma⁸¹, giyinme⁸² ve sağlık⁸³ alanında problemler ortaya çıkmış ve bunlar arşiv vesikalarına yansımıştır. Bölgenin içinde bulunduğu coğrafi konumdan mütevellit kışlar ziyadesiyle soğuk ve çetin geçmiş ve bu durumdan kaynaklanan sorunlar mahkûmlar arasında probleme neden olmuştur. 5 Nisan 1879 tarihinde hapishane için 20.000 kuruş bedelle odun, yağ ve kömür talep edilmiş ve bu meblağın temini bir hayli zor olmuştur.⁸⁴ Tedarikin zor olması ve mahkûmlara yeterli derecede kalın kıyafetlerin verilmemesinden ötürü hapishanede ayaklanma ortaya çıkmıştır. 1 Ocak 1889 tarihinde mücrimlerin elbise talebiyle aralarında kurmuş oldukları plan neticesinde mahkûmlar hapishaneyi ateşe vermişlerdir. Kısa süre içerisinde 4.000 kuruş karşılığında hapishanede elbise ihtiyacı olan kişilere elbise talebinde bulunulmuş⁸⁵ ve yangın söndürülmüştür.⁸⁶ Son olarak hapishanede vuku bulan diğer bir problem ise iklimsel problemler, barınma ve hijyen problemlerine bağlı olarak ortaya çıkan sıhhi sorunlardır. 9 Aralık 1913 tarihinde mevsim koşullarının oldukça sert ve çetin geçmesinden kaynaklı bazı mahkûmların "...mevsim-i şitâ hasebiyle ba'demâ barınmaları kâbil olamadığı gibi bazılarında romatizma gibi illet-i müz'ice dahi baş göstermekte olduğundan..." gibi ifadelerle romatizma hastalığına müptela oldukları görülmüştür.⁸⁷ 14 Mayıs 1914 tarihinde ise hapishanede mahkûm sayısının fazla olması ve hijyen⁸⁸ kaynaklı tifo salgını baş göstermiştir.⁸⁹ Askerlere de sirayet eden tifo hastalığına çözüm olarak da 450 kuruş karşılığı bir ev kiralanmış ve bazı mahkûmlar buraya sevk edilmiştir.⁹⁰

3. Hapishanedeki Mahkûmlar ve Tutuklular

Osmanlı İmparatorluğu'nun genelinde olduğu gibi Van Hapishanesinde de mahkûm ve tutuklular, cinsiyet açısından erkek ve kadın, tutukluluk durumlarına göre mahkûm (yükümlü) ve mevkuf (tutuklu) olmak üzere, suç türlerine göre ise cinayet, cünha, kabahat ve devletin iç ve dış güvenliğini ihlal eden yani *Divân-ı Harb-i Örfî* suçlarına göre tasnif edilmiştir. Tasnif edilen bu

⁷⁹ BOA, Y.PRK.BŞK, nr. 49/78-4.

⁸⁰ BOA, ŞD, nr. 45/2443; 274/47.

⁸¹ BOA, DH.HPS.M, nr. 9/46-2; BOA, DH.MKT, nr. 1718/57.

⁸² BOA, DH.TMIK.S, nr. 56/40.

⁸³ BOA, DH.TMIK.S, nr. 70/15.

⁸⁴ BOA, ŞD, nr. 45/2443; 274/47. Hapishanede ısınma ile alakalı ortaya çıkan sorun ve istekler için bakınız: BOA, DH.MB. HPS, nr. 51/59-2; BOA, MKT, nr. 126/23.

⁸⁵ Elbise sorunu 1904 yılına değin devam etmiştir; bazı mahkûmların çıplak oldukları ve bunların durumlarının görmezden gelindiği ve hastalandıkları görülmüştür. Ayrıca, elbiselerin hapishanede imal edilmesi fikri de gündeme gelmiştir. Bakınız: BOA, TMIK.S, nr. 49/11; BOA, ŞD, nr. 1891/3.

⁸⁶ BOA, DH.MKT, nr. 1581/72; 1584/26; 1597/18.

⁸⁷ BOA, DH.HPS.M, nr. 9/46.

⁸⁸ 8 Ağustos 1887 tarihinde hapishanede bulunan mahkûmlar elbiselerinin yıkanması için su ve sabun ihtiyaçlarının karşılanmasını istemişlerdir. BOA, DH.MKT, 1441/15; BOA, DH.MKT, 1511/60.

⁸⁹ 1914 yılından önce de hapishanenin dar ve küçük olması sürekli gündeme gelmiş ve mahkûmların başka hapishanelere gönderilmesi istenmiştir. BOA, DH.MKT, nr. 1803/69; 1810/29.

⁹⁰ BOA, MB.HPS, nr. 43/58. Öte yandan, 1900 yılında İhya oğlu Tello, hapishanede bulaşıcı bir hastalığa yakalanmış ve tedavi için Kastamonu'ya gönderilmiştir. Tedavisinin sona ermesinden sonra affedilmiş ve memleketine geri dönmüştür. Tarık Ziya Arvas, *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Van Vilâyeti (Sosyal, Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı)* (Van: Van Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler İdare Başkanlığı Yayın No: 9, 2018): 305.

suçlar yoklama defterlerine kaydedilmiş ve Dâhiliye Nezâretine gönderilmiştir.⁹¹ Dört aylık süreyle tutulan ve mahkûm ve tutukluların sayıları ve suç türlerinin yer aldığı bu cetveller Van Hapishanesinde de tutulmuştur. Yoklama cetvellerinde geçen suçlar *cinayet*, *cünha* ve *Dîvân-ı Harb-i Örfiden* şeklinde tutulmuştur. Van Hapishanesinde 1912-1915 yılları arasında bulunan mahkûm ve tutukluların sayısı ve suç türleri aşağıda verilmiştir:

Tablo 2: Van Merkez Hapishanesinin 1912-1915 Yıllarına Ait Yoklama Cetveli⁹²

m. 4 Eylül 1912 h. 22 Eylül 1330	Suç Türü	Mahkûmların Sayısı			Tutukluların Sayısı		
		Erkek (Zükur)	Kadın (İnas)	Yekûn	Erkek (Zükur)	Kadın (İnas)	Yekûn
	Cinayet	63	-	63	185	1	186
	Cünha	14	-	14	6	-	6
	Kabahat	-	-	-	1	-	1
	Yekûn	77	-	77	192	1	193
m. 5 Aralık 1914 ⁹³ h. 1 Teşrîn-i Sânî 1330	Cinayet	50	1	51	127	1	128
	Cünha	1	-	1	8	-	8
	Kabahat	-	-	-	-	-	-
	Dîvân-ı harb- i örfiden	52	2	54	51	1	52
	Yekûn	103	3	106	186	2	188
m. 1 Mart 1915 h. 1 Mart 1331	Cinayet	26	1	27	19	1	20
	Cünha	2	-	2	6	-	6
	Kabahat	-	-	-	-	-	-
	Dîvân-ı harb- i örfiden	45	-	45	49	-	49
	Yekûn	73	1	74	74	1	75

22 Eylül 1330 (4 Eylül 1912) tarihli cetvele göre hapishanede 63'ü erkek cinayeti, 14'ü erkek cünha olmak üzere toplam 77 mahkûm bulunmaktadır. Hapishanede tutuklu olarak ise 192'si erkek, 1'i kadın olmak üzere 193 kişi bulunmaktadır. Tutuklu ve mahkûm sayılarının toplamı 270'tir. 5 Aralık 1914 (1 Teşrîn-i Sânî 1330) tarihli cetvelde ise bu sayı 291'e çıkmıştır. 1912 yılını takip eden 1914 yılına nazaran 1 Mart 1915 (1 Mart 1331) tarihinde ise bu sayı 149'a düşmüştür. Burada üzerinde durulması gereken önemli bir husus *Dîvân-ı Harb-i Örfiden* ibaresidir. 1877 yılından itibaren kurulan Dîvân-ı Harb-i Örfî Mahkemeleri, ülke toprakları içerisinde devletin iç ve dış güvenliğini ihlal eden suçlar olmak üzere birtakım suçlar ile alakalı davaları "çabucak" sonuçlandırmak, suçluları vakit kaybetmeden cezalandırarak sükûnetin bir an önce sağlanmasına yargısal destek vermek için kurulmuştur.⁹⁴ Dîvân-ı Harb-i Örfî Mahkemeleri, I. Dünya Savaşı'nda

⁹¹ Kemal Daşcıoğlu, "Osmanlı Arşivlerine Göre Sinop Hastanesinin Genel Durumu" *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 51 (2008): 62.

⁹² BOA, *MB.HPS.M*, nr. 16/90; 18/91; 20/69.

⁹³ 14 Ocak 1914 tarihli "*Memâlik-i Osmâniye'de mevcûd hapishâneler için dâhiliye nezâretine verilecek ma'lûmâta dair suâl varakasıdır*" başlıklı arşiv vesikasında bu sayı 244 erkek, 2 kadın olarak tahrir edilmiştir. BOA, *DH.HPS*, nr. 149/36-2.

⁹⁴ Kurulan bu mahkemelerde yargılanan Ermeniler, sadece Van'da değil; aynı zamanda Anadolu'nun muhtelif kentlerinde hapishanede cezalarını çekmişlerdir. Örneğin, 1915 yılında Kayseri Dîvân-ı Harp Mahkemesi'nde yargılanan Ermeniler, bölgede bulunan hapishanelerde tutulmuşlardır. Hüseyin Saraç-Kübra Saykı, "Kayseri Sancağı Merkez Hapishanesi Dâhilinde Bulunan Dîvân-ı Harp Hapishanesi" *Journal of Universal History Studies* 3 (Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue) (2020): 165.

tüm Osmanlı coğrafyasında işlevsellik kazanmış ve bilhassa seferberlik ve tehcir sırasında işleyen suçları yargılamak üzere faaliyet alanını genişletmiştir.⁹⁵ Bilindiği üzere 28 Temmuz 1914 tarihinden itibaren Osmanlı coğrafyasında başlayan I. Dünya Savaşı Van’da da Rus ve Ermenilerin öncüllüğünde başlamış ve Ermeniler bu durumdan hareketle Kasım 1914’ten itibaren Van havalisinde isyan hazırlıklarına girişmişlerdir.⁹⁶ Doğal olarak Van civarında devlet karşıtı menfi hareketler içerisinde bulunan Ermeniler bu mahkemelerde yargılanmış ve hapisanede cerimesini çekmiştir.⁹⁷ Dîvân-ı Harb-i Örfî Mahkemeleri’nde suçlu bulunan ve 5 Aralık 1914 ile 1 Mart 1915 tarihlerinde Van Hapishanesine gönderilen 97’si erkek, 2’si kadın olmak üzere 99 mahkûm, 127 tutuklu olduğu bilinmektedir. Son olarak 10 Nisan 1912 tarihinde Dâhiliye Nezâretine yazılan bir arzuhâlde “...iki yüze karîb mahbûsîn ve mevkûfîni istî’âba gayr-ı kâfî olduğu gibi gün be gün vürûd eden mahkûmîn ve mevkûfînden hâsıl olan izdihâm son dereceye vararak...” ifadeleriyle hapisanede 200 suçlu bulunduğu ve bu sayının günbegün arttığı ifade edilmiştir.⁹⁸ Yine aynı arşiv vesikasında hapisanede adam öldürme suçundan tutuklu bulunan kişilerin isimleri, tutuklanma tarihleri ve almış oldukları cezalar yer almıştır:

Tablo 3: 1905-1910 Yılları Arasında Van Merkez Hapishanesinde Adam Öldürme Suçundan Ceza Almış Kişilerin İsmi ve Ceza Süreleri⁹⁹

Sıra	İsmi	Suç Türü	Tutuklama Tarihi	Cezası
1	Arşadlı Silo bin Maho	Katl	h. 2 Cemâziye’l-evvel 1325 m. 3 Haziran 1905	On beş sene kürek
2	Ercişli Halo oğlu Mirza	Katl	h. 21 Zi’l-ka‘de 1323 m. 17 Ocak 1906	Yedi buçuk sene kürek
3	Hızanlı Marko oğlu Haro?	Katl	h. 3 Safer 1324 m. 29 Mart 1906	Yedi buçuk sene kürek
4	Ercişli Süleyman bin Hıdır	Katl	h. 15 Receb 1324 m. 6 Ağustos 1906	Yedi buçuk sene kürek
5	Ercişli Molla Yusuf bin Molla İsmail	Katl	h. 17 Cemâziye’l-âhir 1324 m. 8 Ağustos 1906	Yedi buçuk sene kürek
6	Silvanlı Azizhan bin Mustafa	Katl	h. 5 Safer 1325 m. 20 Mart 1907	Yedi buçuk sene kürek
7	Adilcevazlı Kırkor oğlu Arşak	Katl	h. 25 Rebiülevvel 1325 m. 8 Mayıs 1907	Yedi buçuk sene kürek
8	Yezidi Bero oğlu Halo	Katl	h. 12 Rebîul’âhir 1325 m. 25 Mayıs 1907	Yedi buçuk sene kürek
9	Mekesli Cecooğlu Mahi nam-ı diğeri Mehmed	Katl	h. 7 Receb 1325 m. 16 Ağustos 1907	Yedi buçuk sene kürek

⁹⁵ Osman Köksal, “Tarihsel Süreci İçerisinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-i Harb-i Örfiler” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1996): 46-52.

⁹⁶ İlknur Koç Çiftçi, “1915’te Van’da Ermeni İsyanı ve Aram Manukyan”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 9/3 (2022): 1148.

⁹⁷ Hapishanenin güvenlik personeli ile alakalı 1907 yılına ait bir arşiv vesikasında hapisanede bulunan mahkûmların kahir ekseriyetle Ermeni milletine mensup kişiler olduğu beyan edilmektedir ve kendileri ile alakalı sarf edilen ifadeler şu şekildedir: “...ekserî Ermeni müfsidîninden ibâret olan mahbûsînin her dürlü vesâilden istifadeye...” Belgenin tamamı için bakınız: BOA, *DH.TMIK.M*, nr. 251/59-1,2.

⁹⁸ BOA, *DH.HPS*, nr. 104/9-2,4.

⁹⁹ İşbu tablo tarih sırasına göre yeniden sıralanmıştır. BOA, *DH.HPS*, nr. 104/9-3.

10	Melek karyeli Mehmed oğlu Bayram	Katlı	h. 7 Receb 1325 m. 16 Ağustos 1907	Yedi buçuk sene kürek
11	Molla Kasımlı Mustafa oğlu Halid	Katlı	h. 9 Receb 1326 m. 18 Ağustos 1907	On beş sene kürek
12	Niğdeli Hasan oğlu Mehmed	Katlı	h. 23 Zi'l-ka'de 1326 m. 17 Aralık 1907	On beş sene kürek
13	Kalecikli Vartan oğlu Mesrub	Katlı	h. 23 Muharrem 1326 m. 26 Şubat 1908	Yedi buçuk sene kürek
14	Ercişli Muratoğlu Meno	Katlı	h. 28 Zi'l-ka'de 1326 m. 22 Aralık 1908	On beş sene kürek
15	Giresunlu Ali oğlu Arif	Katlı	h. 9 Rebîul'âhir 1327 m. 30 Nisan 1909	On beş sene kürek
16	Karçıganlı Hako oğlu Manik	Katlı	h. 14 Cemâziye'l-evvel 1327 m. 3 Haziran 1909	On beş sene kürek
17	Ercişli Bero oğlu Aybo	Katlı	h. 6 Ramazan 1327 m. 24 Eylül 1909	On beş sene kürek
18	Harabet mahalleli Batros oğlu Cuca Ağa	Katlı	h. 28 Safer 1328 m. 11 Mart 1910	On beş sene kürek
19	Bağdeşan Ahmioğlu Ali karyeli	Katlı	h. 17 Zi'l-hicce 1328 m. 20 Aralık 1910	On beş sene kürek

4. Hapishane Görevlileri

Osmanlı Devleti, hapishane yapılarında görev alacak olan personelle alakalı ilk düzenlemeyi 1876 yılında Hapishane Gardiyanları Talimatnamesi'nin yayımlanmasıyla gerçekleştirmiştir.¹⁰⁰ 1880 yılına değin geçerliliği olan bu talimatname uyarınca ve 1880 yılından sonra Tevkifhane ve Hapishaneler Nizamnamesinin 9. maddesine göre hapishanelerde bulunması gereken görevliler belirlenmiştir. Nizamnameye göre müdür, başkâtip ve ihtiyaca uygun sayıda kâtip, bir başgardıyan, gardıyan, tabip, aşçı, çamaşırcı, imam, gayrimüslimler için bir din görevlisi bulunması zaruri kılınmıştır. Nizamnamede adı geçen görevliler, Van Merkez Hapishanesine 31 Mart 1896 tarihinden sonra atanmıştır. Hatta Van'dan payitahta 25 Haziran 1889 tarihinde hapishanenin ihtiyaçlarının derç edildiği bir belge içerisinde bu durumdan dem vurulmuş olup var olan gardıyan eksikliği nedeniyle mahkûmların ayaklarına zincir vurulduğu ve hapishanede işleri yürütebilecek bir müdürün ve kâtibin olmamasının da işleyişe büyük bir zarar verdiği beyan edilmiştir.¹⁰¹ Bu nedenle, var olan personel eksikliğine bir çare bulunması istenmiştir. Payitaht, Van'dan giden bu talebe karşılık aylık 500 kuruş maaşla hapishane müfettişliği için bir kişinin ve 131.5 kuruş maaşla da 10 gardıyanın görevlendirilebileceğini söylemiştir.¹⁰² Aynı şekilde payitahta yazılan 29 Temmuz 1907 tarihli bir arzuhâlde hapishanenin yanında bulunan karakolda görev yapan askerlerin bir kısmının Başkale'ye sevk edilmesinin hapishanede bulunan mahkûmlarda firar düşüncesi yarattığı, bu

¹⁰⁰ Öntuğ-Yılmaz, "XIX Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Rize Hapishanesinin Genel Durumu", 60.

¹⁰¹ BOA, *DH.MKT*, nr. 1633/21.

¹⁰² BOA, *DH.MKT*, nr. 1633/21.

anlamda hapishane personelinin yetersiz kalacağı belirtilmiştir¹⁰³; zira aşağıdaki tabloya bakıldığında 1904-1908 yılları arasında hapishanede üç gardiyanın görev aldığı görülmektedir.¹⁰⁴

Tablo 4: 1896-1912 Yılları Arasında Van Merkez Hapishanesindeki Görevli Personel¹⁰⁵

Sıra	Memurun Görevi	Memurun Adı	Memurun Maaşı Kuruş	Atanma Tarihi
1	Hapishane müdürü	Hacı İsmail Efendi	750	r. 19 Mart 1312 m. 31 Mart 1896
2	Hapishane gardiyanı	Mehmed	150	r. 1 Mart 1320 m. 14 Mart 1904
3	Hapishane gardiyanı	Mustafa	150	r. 13 Mayıs 1323 m. 26 Mayıs 1907
4	Hapishane gardiyanı	Mehmed nam-ı diğer Hacı	150	r. 13 Temmuz 1324 m. 26 Temmuz 1908
5	Hapishane kâtibi	Edhem Efendi	400	r. 1 Teşrîn-i sâni 1325 m. 14 Kasım 1909
6	Hapishane hademesi	Tahir	150	r. 1 Teşrîn-i sâni 1325 m. 14 Kasım 1909
7	Tevkifhane gardiyanı	Ziya Efendi ¹⁰⁶	300	-
8	Tevkifhane gardiyanı	Hüseyin Hüsnü	150	r. 5 Kânûn-ı evvel 1325 m. 18 Aralık 1909
9	Tevkifhane hademesi	Derviş ¹⁰⁷	150	r. 21 Kânûn-ı evvel 1325 m. 3 Ocak 1910
10	Hapishane çamaşırcısı	Mustafa ¹⁰⁸	150	r. 21 Kânûn-ı evvel 1325 m. 3 Ocak 1910
11	Hapishane gardiyanı	İsmail	150	r. 17 Mart 1326 m. 30 Mart 1910
12	Hapishane gardiyanı	Mevlûd	150	r. 18 Nisan 1326 m. 1 Mayıs 1910
13	Tevkifhane gardiyanı	Hasan Ağa	150	r. 1 Mayıs 1326 m. 14 Mayıs 1910
14	Hapishane tabîbi	Sıhhiye müfettişi Şerefeddin Paşa	250	r. 17 Kânûn-ı sâni 1327 m. 30 Ocak 1912
15	Hapishanenin hastahane hademesi	Mustafa	150	r. 19 Mayıs 1328 m. 1 Haziran 1912

¹⁰³ BOA, *DH.TMIK.M*, nr. 251/59-1,2.

¹⁰⁴ Van vilayetine bağlı Çölemerik kazasındaki hapishaneye 1 Nisan 1914 tarihine kadar gardiyan atanmamıştır. Gardiyan ihtiyacı şu şekilde ifade edilmiştir: “Çölemerik hapishânesinin bir müddet daha gardiyansız te’min-i idâresi imkânsızdır. Şimdiye kadar nasıl idare edildiği bahsine gelince zâten bu havalide bu vakte kadar hükümet bir şekl-i kânûnî ve medenide teessüs bile etmiş değildi her halde bu bâbdaki istirhâmın is’âfına müsâ’ade-i aliyye-i nezâret-penâhileri istirhâm olunur ol bâbda emr ü fermân hazret-i menlehü’l-emrindir.” BOA, *DH.MB.HPS.M*, nr. 90/44-4. Yine aynı şekilde Gerede hapishanesine bakıldığında maaşların düşük olmasından ötürü hapishaneye gardiyan temini zor olmuş ve 100 kuruşla sadece bir gardiyan görev aldığı görülmüştür. Hakan Türkan, “XX. Yüzyılın Başlarında Gerede Hapishanesi” *Belgi Dergisi* 2/20 (2020): 2831.

¹⁰⁵ BOA, *DH.MB.HPS.M*, nr. 6/37; 5/29.

¹⁰⁶ 12 Mayıs 1912 tarihinde Dâhiliye Nezâretinin 144 numaralı emirnamesi gereğince ilga edilmiştir. BOA, *DH.MB.HPS.M*, nr. 5/29.

¹⁰⁷ 29 Temmuz 1912 tarihinde görevine gelmediği için kaydı silinmiştir. BOA, *DH.MB.HPS.M*, nr. 6/37.

¹⁰⁸ 1 Haziran 1918 tarihinde hastane hademeliğine nakli uygun görülmüştür. BOA, *DH.MB.HPS.M*, nr. 5/29.

16	Hapishanenin hademesi	hastahane	Rıza	150	r. 19 Mayıs 1328 m. 1 Haziran 1912
17	Sergardıyan		Mustafa Efendi	300	r. 28 Mayıs 1328 m. 10 Haziran 1912
18	Tevkifhane gardiyanı		Eşref	150	r. 29 Mayıs 1328 m. 11 Haziran 1912
19	Hapishane çamaşırcısı		Ali	150	r. 1 Haziran 1328 m. 14 Haziran 1912
20	Hapishane gardiyanı		Mustafa ¹⁰⁹	150	r. 23 Temmuz 1328 m. 5 Ağustos 1912
21	Tevkifhane hademesi		Mehmed ¹¹⁰	150	r. 23 Temmuz 1328 m. 5 Ağustos 1912

Tabloda da görüldüğü üzere hapishanede en yüksek maaşı alan 750 kuruşla müdür olmakla birlikte müdürü 400 kuruşla kâtip, 300 kuruşla sergardıyan ile tevkifhane gardiyanı, 250 kuruşla hapishane tabibi ve 150 kuruşla hapishane gardiyanı, tevkifhane gardiyanı, tevkifhane hademesi, hapishane hastane hademesi ve hapishane çamaşırcısı takip etmiştir. Ayrıca, tabloda gösterilmeyen ancak 300 kuruş maaş aldığı bilinen diğer bir kâtipin de hapishanede görev yaptığı ve bu kâtime ihtiyaç duyulmadığı, bunun yerine ise 150 kuruş maaşla 2 hastane hademesine ihtiyaç duyulduğu payitahta bildirilmiştir. Durumla alakalı bilgi sahibi olan payitaht bir değerlendirme yapmış ve olumlu bir yanıt vermiştir.¹¹¹ İlgili tabloda belirtilen maaşlar zaman zaman çeşitli konularda problem teşkil etmiş ve bu durum da payitahta iletilmiştir. 9 Aralık 1913 tarihinde Van Valisi adına merkeze yazılan bir arzuhâlde hapishane gardiyanları ve hademesinin zam talepleri şu sözlerle ifade edilmiştir: “*Merkez vilâyet hapishânesinde mevcûd hademe ve gardiyanlar mütemâdiyen vazife başında bulunarak yüz elli kuruşdan ibâret ve pek cüz’i olan maaşlarını hapishânedeki idârelerine sarf ile ailelerinin te’min-i ma’îşetine bir şey ifrâz edememek sebebiyle zarûret-i fevka’l-âde içinde kaldıklarından bahisle herbâr mürâca’at etmekte olduklarından ve münhal vukû’unda maaşın killetinden dolayı hizmetlerinden bi-hakkın istifâde edilir eşhâsın rağbet göstermemesi yüzünden emr-i idâre ve inzibât te’min olunamamakda bulunduğundan bu gibi müstahdeminin kuyûd ve endişe-i ma’îşetinden vâreste bırakılıp hizmetlerinden hakkıyla istifâde edilebilmek için maaşlarına seviyyen yüzer kuruşun zammı merkez kâimmakâmlığından bildirilmiş...*”¹¹² Görüldüğü üzere görevlilerin almış oldukları maaşların yetmediği ve geçinmekte zorlandıkları ifade edilmiş ve bunun üzerine görevliler 100 kuruş zam talebinde bulunmuşlardır.

Öte yandan merkez hapishanesinde çalışan görevliler ve almış oldukları maaşları Bursa, Bitlis ve Rize merkez hapishaneleri ile kıyaslandığında Van’ın personel çeşitliliğinin daha fazla olduğu göze çarpmıştır. Örneğin, Bursa¹¹³ ve Rize¹¹⁴ Hapishanelerinde tabip ve hastane hademesi bulunmamaktadır. Bitlis’te 250 kuruş maaşla çalışan bir tabip bulunmakla beraber hastane hademesi

¹⁰⁹ Kendi isteği ile İstanbul’a gitmiştir. BOA, *DH.MB.HPS.M*, nr. 6/37.

¹¹⁰ Kendi isteği ile İstanbul’a gitmiştir. BOA, *DH.MB.HPS.M*, nr. 6/37.

¹¹¹ BOA, *DH.MH.HPS*, nr. 86/30-1,2.

¹¹² BOA, *DH.MH.HPS*, nr. 89/41-1,2.

¹¹³ M.Murat Öntüğ-Banu Yılmaz, “Osmanlı Dönemi Bursa Hapishanesi”, *Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal’a Armağan*, ed. Nurgül Bozkurt-Zübeyde Güneş Yağcı, (Ankara: Türk Tarihi Araştırmaları, 2018): 492.

¹¹⁴ Öntüğ-Yılmaz, “XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Rize Hapishanesinin Genel Durumu”, 61.

bulunmamaktadır.¹¹⁵ Bitlis ve Van'da çalışan tabipler ise 250 kuruş maaş almışlardır. Hapishane müdürlerinin ve gardiyanların almış oldukları maaşlara bakıldığında 1911 yılında Rize Hapishanesinde görevli 2 müdür 450 kuruş maaş almalarına¹¹⁶ karşın 1909 yılında Bitlis'teki hapishanenin müdürü 750 kuruş maaşla çalışmıştır.¹¹⁷ 1912 yılına ait kayıtlar incelendiğinde Van'daki hapishanenin müdürünün de 750 kuruş maaş aldığı gözlemlenmektedir. Öte yandan 1919 yılında Bursa Hapishanesinin müdürü ise 1000 kuruş maaş almıştır.¹¹⁸ Maaşın 7 yıl içerisinde %25 oranında artması İtilaf Devletleri tarafından işgal edilen Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik buhranı göstermesi açısından oldukça önemlidir. Benzer şekilde gardiyan maaşlarında da yüksek artışlar meydana gelmemiş ve müdürlerle aynı akıbet paylaşılmıştır. Gardiyan maaşlarına bakıldığında Rize Hapishanesi 180 kuruş maaş, 19 gardiyan ile tüm hapishaneler içerisinde hem gardiyan sayısı hem de ücret konusunda başı çekmiştir.¹¹⁹ 1919 yılında Bursa'da 300 kuruş maaşla 6 gardiyan istihdam edilmiştir.¹²⁰ Tüm bu veriler göz önüne alındığında fiyatlar arasında makasın çok açık olmadığı, personelin ise sayıca yakın olduğu söylenebilir.

Son olarak hapishane personeline verilen maaşların alım gücü ve maddi karşılığını daha iyi anlayabilmek adına mukayese yapıldığında 1900 yılında ekmeğin kilosunun 1.25 kuruş, unun kilosunun 2.5 kuruş, pirincin kilosunun 1.95 kuruş, sığır etinin kilosunun 6.0 kuruş, şekerin kilosunun 2.1 kuruş ve tavuğun adet fiyatının 4.0 kuruş olduğu görülmektedir. 1906 yılında ekmeğin kilosu 1.50 kuruş, unun kilosu 3.5 kuruş, pirincin kilosu 2.1 kuruş, sığır etinin kilosu 7.4 kuruş, şekerin kilosu 2.25 kuruş ve tavuğun adet fiyatı 4.2 kuruştur. 1912 yılına gelindiğinde ise ekmeğin kilosu değişmezken, unun kilosu 4 kuruş, pirincin kilosu 2.4 kuruş, sığır etinin kilosu 9.3 kuruş, şekerin kilosu 2.4 kuruş ve tavuğun adet fiyatı 5.5 kuruş yükselmiştir.¹²¹ Hapishane çalışanlarının talepleri ve maaşları göz önüne alındığında hayat pahalılığı ve savaş nedeniyle enflasyonun yükseldiği ve alınan ücretlerin yılına göre düşük kaldığı söylenebilir.

Sonuç

Tanzimat Fermanı'ndan sonra Devlet-i Aliyye'nin batılılaşmaya yönelik girişimleri geniş kapsamlı bir ıslahat hareketini beraberinde getirmiştir. Başta hukuk olmak üzere farklı alanlarda çok çeşitli yeniliklerin yapılması ve muhtelif düzenlemelerle belirli bir standarda kavuşturulması Osmanlı toplumunun da önemli ölçüde değişikliğe uğramasına ve daha da önemlisi, sınırlarının belirlenmesine yardımcı olmuştur. Nitekim hukuki düzenlemelere paralel olarak hapishanelerin daha modern ve standart bir hale getirilmesi ve tam manasıyla bağımsız müesseselere dönüşmesi mezkûr kurumun da sınırlarını belirlemiştir. Osmanlı devlet yapısı içerisinde sınırları çizilmiş olan hapishane kurumu sivil ile mahkûm arasındaki sınırı ve farklılığı gözler önüne sermiş; hapishaneler, Osmanlı toplumunun rehabilite aracı haline gelmiştir. Diğer bir deyişle, XIX. yüzyılda yaşanan modernleşme hareketlerinin Osmanlı hapishanelerini de etkisi altına alarak toplumsal güvenliğin ve asayişin sağlandığı ve ayrılıkçı ve/veya devlet otoritesini zedeleyici faaliyetlerin engellendiği kurumlara dönüşmesi amaçlanmıştır; fakat Van Hapishanesinden de görüldüğü üzere devletin

¹¹⁵ Tokur, "Bitlis Vilayet Hapishaneleri (1908-1918)", 263.

¹¹⁶ Öntüğ-Yılmaz, "XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Rize Hapishanesinin Genel Durumu", 61.

¹¹⁷ Tokur, "Bitlis Vilayet Hapishaneleri (1908-1918)", 263.

¹¹⁸ Öntüğ-Yılmaz, "Osmanlı Dönemi Bursa Hapishanesi", 492.

¹¹⁹ Öntüğ-Yılmaz, "XIX Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Rize Hapishanesinin Genel Durumu", 61.

¹²⁰ Öntüğ-Yılmaz, "Osmanlı Dönemi Bursa Hapishanesi", 492.

¹²¹ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994): 134; Tokur, "Bitlis Vilayet Hapishaneleri (1908-1918)", 191.

hayata geçirmek istediği planlar, devletin kısıtlı imkânlarına, Düvel-i Muazzama'nın Ermenilere verdiği koşulsuz desteklere ve yetişmiş beşeri insan havuzunun dar olması gibi engellere takılmıştır. Bu nedenle, Devlet-i Aliyye'nin hapishaneler üzerinden kurmaya çalıştığı toplum yapısı bir türlü oluşturulamamış, oluşturulamayan bu yapı aralarında tehcirin de olduğu birçok durumun yaşanmasına etki etmiştir.

Yukarıda bahsedilen bu hususların yanında Van Hapishanesinin Anadolu'daki muadillerinden ciddi manada farklılık göstermiş olduğu ve bu açıdan ele alındığında kurumun kendine mahsus dinamiklerinin bulunduğu aşikârdır. Van şehrinde hatırı sayılır sayıda Ermeni'nin yaşaması ve şehrin coğrafi konumunun Osmanlı-Rus sınırına yakın olması bölgede yaşanan asayiş olaylarına etki etmiş ve bu nedenle, hapishanede ciddi sayıda Ermeni kalmıştır. Hapishanede kalan Ermeni sayısının fazlalığı, Ermenilerin, Devlet-i Aliyye'nin kendilerine karşı bir cadı avına giriştikleri ve hatta hapishanede de bu durumun bir yansıması olarak sistematik açlık ve işkence yürüttükleri iddialarını ortaya koymalarında etkili olmuştur. Dolayısıyla Van Hapishanesi sık sık Avrupa kamuoyunda kendine yer bulmuş ve başta Fransız gazeteleri olmak üzere Batı dünyasında anılmıştır. Diğer bir deyişle, Van Hapishanesinin ünü Osmanlı sınırlarını aşmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA, *Dahiliye Mektubi Kalemî (DH. MKT)*. 100/2; 126/23; 870/17; 1360/64; 1441/15; 1511/60; 1514/47; 1581/72; 1584/26; 1633/21; 1718/57; 1803/69; 1810/28; 1810/29; 2702/24; 2702/80; 2257/146.

BOA, *Dahiliye Hapishaneler Müdüriyeti (DH.MB.HPS)*. 5/29; 6/37; 7/49; 35/7-25; 35/7-30; 37/13; 38/12; 43/58; 51/59; 86/30; 89/41; 90/44; 104/9; 143/25; 144/83; 149/36; 150/54; 151/16.

BOA, *Dahiliye Müteferrik (DH.HPS.M)*. 5/29; 6/37; 9/46; 16/90; 20/69; 38/2-2; 143/98; 250/06; 375/47.

BOA, *Dahiliye Islahat (DH. TMIK.S)*. 27/49; 28/12; 49/11; 56/40; 70/15; 74/4; 92/45; 251/59.

BOA, *Şura-yı Devlet (ŞD)*. 45/2443; 247/47; 281/23; 282/33; 303/41; 1875/12; 1505/38; 1891/3.

BOA, *Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti (ML.EEM)*. 922/25; 1024/2; 1024/13.

BOA, *Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı (A.}MKT.MHM)*. 669/31; 752/25.

BOA, *Dahiliye Muharebat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ)*. 118/34; 118/41.

BOA, *İrade Dahiliye (İ.DH)*. 620/43146; 952/75334.

BOA, *Meclis-i Vala (MVL)*. 343/32; 683/45.

BOA, *Dahiliye Asayiş Kalemî (DH. EUM.AYŞ)*. 5/60.

BOA, *Yıldız Başkıtabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK)*. 49/78.

BOA, *Sadaret Meclis-i Vala Evrakı (A.}MKT.MVL)*. 54/21.

BOA, *Sadaret Umum Vilayet Evrakı (A.}MKT.UM)*. 789/35.

BOA, *Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH)*. 156/35.

BOA, *Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH)*. 186/38.

BOA, *İrade Meclis-i Vala (İ.MVL)*. 533/23908.

BOA, *Meclis-i Vala Mazbataları (MV)*. 84/50.

BOA, *Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH)*. 156/35.

BOA, *Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS)*. 327/107.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akyıldız, Ali. *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Arvas, Tarık Ziya. *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Van Vilayeti (Sosyal, Ekonomik, İdarî ve Demografik Yapı)*. Van: Van Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler İdare Başkanlığı Yayın No: 9, 2018.

- Aslan, Recep. “20. Yüzyılın Başlarında Devrek Hapishanesi” *Turkish Studies Historical Analysis* 4/14 (2019): 735-748.
- Aslan, Recep. “20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Bartın Hapishanesi Örneği” *Belgi Dergisi* 2/19 (2020): 2116-2140.
- Atar, Zafer. “20. Yüzyılın Başlarında İstanbul Hapishane-i Umumi’de Mahkûmların Üretim Faaliyeti”. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 34 (2015): 19-34.
- Bardakoğlu, Ali. “Hapis”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 16 (İstanbul 1997): 54-64.
- Baş, Gülşen-Bekmez, Ayşegül. “Eski Van’daki Hapishane Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme”. *Sanat ve İnsan Dergisi* 5/2 (2021): 218-237.
- Başbakanlık Devletler Arşivi Genel Müdürlüğü, *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569)*. Ankara 1999.
- Bingül, Şeyhmus. “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Van”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi. 2018.
- Çaykırın, Güzin. “Askerî Tarih Belgelerine Göre Van’da Ermeni İsyanı Günlüğü”. *Tarih Tetkikleri Dergisi* 1/1 (2023): 31-54.
- Çaykırın, Güzin. *Erzurum, Van, Bitlis Vilayetlerinde Ermeni-Kürt İlişkileri (1908-1920)*. Ankara: Hece Yayınları, 2021.
- Çiftçi Koç, İlknur. “1915’te Van’da Ermeni İsyanı ve Aram Manukyan”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 9/3 (2022): 1138-1160.
- Çoban, Halil. “Osmanlı Taşrasında Mahkûm Olmak: Ergani Madeni Umumî Hapishanesi Üzerine Bir İnceleme (1850-1920)”. *Asia Minor Studies* 11/1 (2023): 70-90.
- Daşcıoğlu, Kemal. “Osmanlı Arşivlerine Göre Sinop Hastanesinin Genel Durumu”. *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 51 (2008): 53-76.
- Demiryürek, Halim. *Osmanlı Hapishaneleri*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2019.
- Eldem, Vedat. *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- Erdoğan İnce, Dilşen. *Van Ermeni İsyancıları*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
- Foucault, Michel. *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi, 2019.
- Katranç, Şenol. “Van’da Ermeni İsyanı”. *Ermeni Araştırmaları* 5 (2002): 138-167.
- Köksal, Osman. “Tarihsel Süreci İçerisinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-i Harb-i Öfriler”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1996.
- Minassian, Anahide Ter, "Ermeni Kaynaklarına Göre Yüzyıl Başında Van". *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*. (Editör: P. Dumont-F. Georgeon), (çev.: Ali Berktaş) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, 116-135.
- Öntuğ, M.Murat-Yılmaz, Banu. “Osmanlı Dönemi Bursa Hapishanesi”. *Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal’a Armağan*, ed. Nurgül Bozkurt-Zübeyde Güneş Yağcı, (Ankara: Türk Tarihi Araştırmaları, 2018): 479-509.

- Öntuğ, M.Murat-Yılmaz, Banu. “XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Rize Hapishanesi’nin Genel Durumu”. *Karadeniz Araştırmaları* XVIII/69 (2021): 57-69.
- Özkan, Mehmet. “Tanzimat Sonrası Osmanlı Ceza Hukuku Düzenlemeleri”. *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 15 (2022): 241-277.
- Saner, Yasemin. “Osmanlı’nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma”. Derleyen: Noemi Levy-Alexandre Toumarkine, *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007).
- Saraç, Hüseyin-Saykı, Kübra. “Kayseri Sancağı Merkez Hapishanesi Dâhilinde Bulunan Dîvân-ı Harp Hapishanesi”. *Journal of Universal History Studies* 3 (Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue) (2020): 162-172.
- Şenyurt, Oya. “20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Anadolu ve İstanbul’da Bazı Hapishane İnşaatları”. *Arredamento Mimarlık* 9 (2003): 76-80.
- Tan, Hakan. “Osmanlı Devleti’nde Hapishanelerin Islah Çalışmalarına Dair Bir İnceleme: Çarşamba Hapishanesi”. *History Studies* 12/3 (2020): 1057-1084.
- Tekin, Rahmi. “Eski Van Şehri ve Tarihi (1915’e Kadar)”. *Tarih ve Gelecek Dergisi* 9/1 (2023): 152-168.
- Tokur Aytuğ, Halit. “Bitlis Vilayet Hapishaneleri (1908-1918)”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2023.
- Topuz, Ercüment. “Hadim Devlet Anlayışı Çabasına Bir Örnek: Van ve Mülhakatındaki Hapishanelerde İyileştirme Gayretleri”. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Van Özel Sayısı* (2021): 347-370.
- Türkkan, Hakan. “XX. Yüzyılın Başlarında Gerede Hapishanesi” *Belgi Dergisi* 2/20 (2020): 2823-2840.
- Uyanık, M. Zeki. “Batı ve Doğu Kültüründe Hapishane”. *Mizânü’l-Hak İslami İlimler Dergisi* 4 (2017): 87-134.
- Uygur, Fatma. “Osmanlı Devleti’nde Ermeni Nüfusu ve Fransız-Ermeni İttifakı İttifakı Üzerine Bir Değerlendirme”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 35/70 (2016): 175-194.
- Yıldız, Gültekin. *Mahpushâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012.
- Yıldız, Özgür. “Osmanlı Hapishaneler Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği” *Gazi Akademik Bakış* 9/17 (2015): 91-111.
- Yılmaz, Banu. “Osmanlı Dönemi Bursa Hapishaneleri”. Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, 2015.

Hâriciye Nezâret-i Celîlesine

Devletlü efendim hazretleri

1. Van hapishânesinde vefât eden Begos nâm şahsın na‘aşî defn olunmak üzere ale‘l-usûl kilisaya kaldırıldığı sırada merkûmun güyâ na‘aşî itlâf edildiği yolunda
2. bir iftirâ tertîb ve neşri maksadıyla vukû‘ bulan teşebbüsât ve mu‘âmelâta dâir Van vilâyetinden gelen telgrafnâmenin sureti 2 Zi‘l-ka‘de sene 312 tarihli tezkire-i senâverî ile
3. savb-ı devletlerine gönderilmişidi merkûmun cesedi kilisada İngiliz konsolosuyla Amerikalı bir tabib tarafından lede‘l-mu‘âyene husye-i yemîninin tamamen ezilmiş olması sebab-i vefâtı olduğu
4. anlaşıldığı ve birkaç gün mukaddem Van hapishanesinde Kürd mahbûslar tarafından bir Ermeninin ağırca cerh edilmiş idüğü İngiltere sefâretinden haber verilmesine mebnî sebk eden iş‘âra
5. cevâben Van vilayetinden vârid olup meclis-i mahsûs-ı vükelâda kırâat olunan telgrafnâmede dahi merkûm Begos tevkîfhâneye mahsûs hastahannede belediye tabibi ma‘rifetiyle tedavi
6. edilmekte iken vefat etmeğle ale‘l-usûl hapishane heyeti ve mahkeme-i istînâf Ermeni a‘zâsından bir zat hâzır olduğu halde cesedi belediye tabibi ma‘rifetiyle bi‘l-mu‘âyene verilen raporda
7. merkûmun dûçâr olduğu zatürrie hastalığından vefât eylediği muharrer bulunduğu ve Kürd mahbûslar tarafından hapishanede bir Ermeni mahbûsun cerh edilmesine gelince Kürd mahbûslar sabah
8. namazını kılmak için abdest almaya çıkacakları sırada o koğuşdaki Ermeni Kürdleri bu yüzden tezyîf ve sûret-i müstehcenede tahkîr ile berâber Kürdleri namaz kılmaktan
9. men‘ ve te‘hîre tasaddî ederek beynlerinde zuhûr eden münâza‘a müdârebeyi müntic olması üzerine gardiyan ve muhafızlar derhal yetişip tarafeyni ayırmış ve bu arbedede
10. Ermenilerden birisinin başı cerîhadâr olmuş ise de o cerîha da elyevm külliye iltiyâm-pezîr olup ma‘a hazâ bu vak‘adan dolayı icâb edenler
11. haklarında mahkeme-i âidesince hükm-i kânûnun icrâsı derdest idüğü ve bu arbede esnâsında mezkûr hastahannede taht-ı tedavide bulunan merkûm Begos’un
12. vefatından sonra tabîb tarafından icrâ kılınan mu‘âyenesinde husyelerinde sıkılmaya delalet eder bir alâmet görülmeyüp sağlam teslim edildiğine ve tabîb-i mûmâ ileyhin
13. verdiği raporlarda sebab-i vefâtı olmak üzere yalnız zatürrie hastalığı gösterildiğine nazaran cesedin defni zımnında kilisaya kaldırıldıktan sonra sûret-i mahsûsada
14. sıkılmış olacağı beyân olunmuş olduğundan inde‘l-iktizâ keyfiyetin İngiltere sefâretine tebliğinin nezâret-i celîlelerine havâlesi tezekkür kılınmış olmağla
15. âna göre îfâ-yı muktezâsına himmet buyrulması siyâkında tezkire-i senâverî terkîm olundu efendim.

Fî 17 Zi‘l-ka‘de sene [1]312 / Fî 30 Nisan sene [1]311 Sadr-ı a‘zam ve yâver-i Ekrem Cevad